

१९०० -

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय - नाटक

सं. क्र. ३०९

आ. १९००

नं २०९

सं १९००

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे.

(ठाणे जिल्हा वाचनालय)

वाचनालय/नौपाडा.

क - किरात

पु. नांव - वृद्धाश्रम टंक

वि - १२०५

२०९

सं क्र.

वृद्धाश्रम टंक.

(षाका निरंजाद)

नाटक

विद्यावेनोद' मासिक पुस्तकांतून प्रसिद्ध झालेलें]

ऐतिहासिक नाटक.

लेखक—

फिरात.

बुद्ध्यम रेड्.

अथवा

स्विट्झर्लंड देशांत प्रख्यातीस आलेला
वांका तिरंदाज.

“पानिपतचा दुर्दैवी मोहरा,” “दोन रजपूत कन्या,” व
“पन्हाळगडचा किल्लेदार” यांच्या कर्त्यानें लिहिलेले.

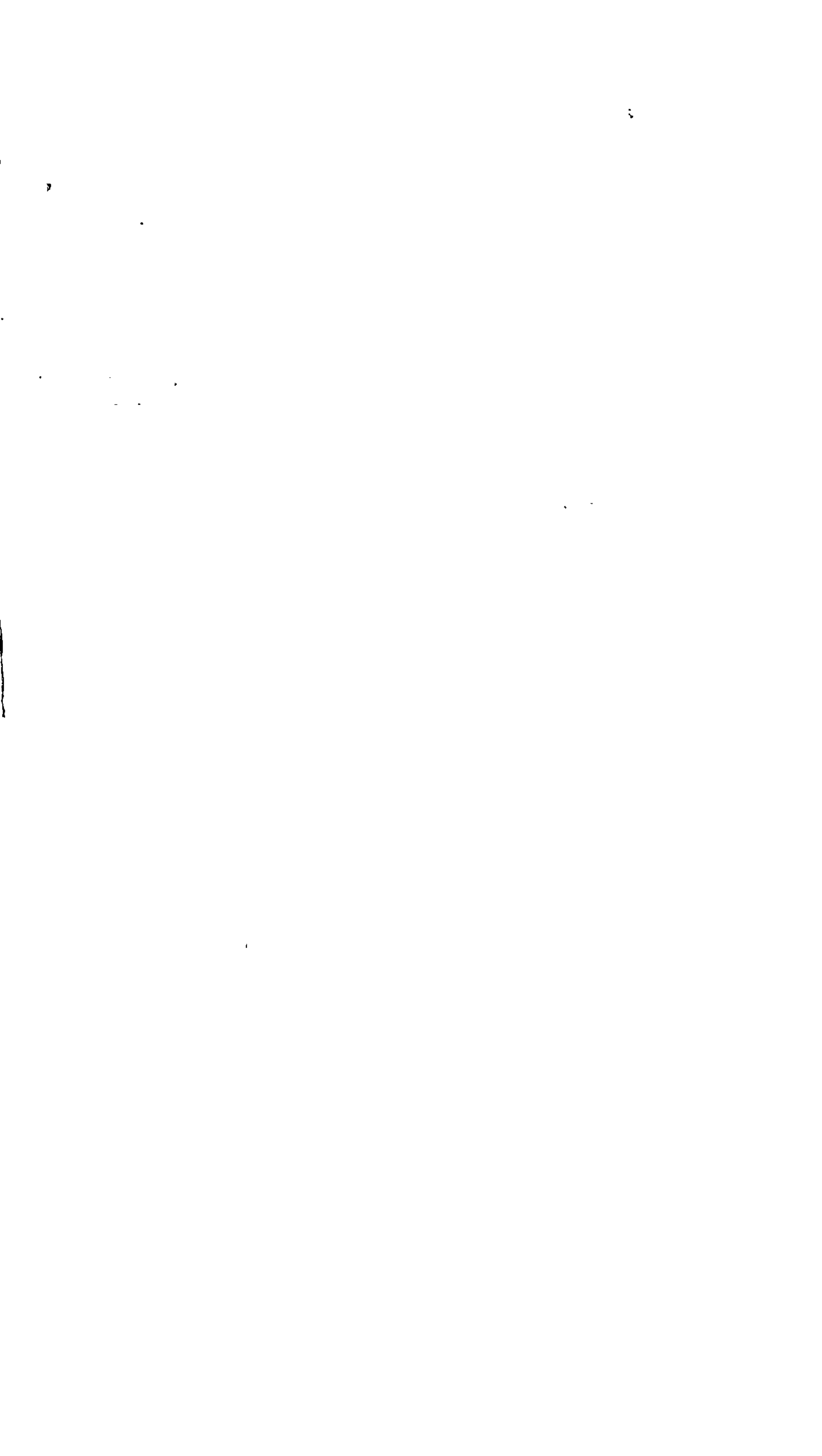
:0:

सहस्रकर छाखाना—सातारा.

सन १९००.

किंमत ८ आणे]

[टपाल खर्च १ आणा.

[विद्याविनोद मासिक पुस्तकांतून प्रसिद्ध झालेलें]

ऐतिहासिक नाटक.

(चार अंकी)

जर्मन कवि शिलर, व इंग्लिश कवि शेरिडन वालेस

यांच्या

ग्रंथाच्या आधारे रचिलेलें,

बुद्दल्य म टेल्,

अथवा

स्विट्छर्लंड देशांत प्रख्यातीस आलेला

बांका तिरंदाज.

लेखक—

किरात.

Ay, men will speak of *Tell the bowman* bold
Long as the mountains stand upon their base!
He was the only man who ventured still
To raise his voice to shield the people's rights !

Schiller.

[ह्या पुस्तकासंबंधानें सर्व हक्क लेखकानें आपलेकडे राखून ठेवले आहेत.]

इ. स. १९००.

Tyrant's wrong no noble heart can brook.
O leave to the Empire firm and bold as erst ;
God shield you in your ancient liberties !

Schiller.

o o o Torn from my country ,
I could never be blest !
* * * When my country calls ,
Be sure I'll ne'er be deaf to her appeal !
Schiller.

It is one of Schiller's very finest dramas ; and exhibits some of the highest triumphs which his genius, combined with his art, ever realised. . . . There is no false tinsel-decoration about *Tell* ; no sickly refinement, no declamatory sentimentality. All is downright, simple, and agreeable to nature ; yet all is adorned and purified and rendered beautiful without losing its resemblance. An air of freshness and wholesomeness breathes over it ; we are among honest, inoffensive, yet fearless peasants, untainted by the vices, undazzled by the theories, of more complex and perverted conditions of Society.

Carlyle.

God is with all who wrestle for the right !
God helps alone when man will help no more !

Schiller.

Unprovoked no serpent stings !
We could do much if we united stood
Even the feeble, when combined, are strong !

Schiller.

दोनच शब्द.

स्विट्च्छलंड कोठें व महाराष्ट्र कोठें ! दोघांचा अर्थाअर्थीं कांहीं तरी संबंध ! पण ऐतिहासिक दिव्य ज्योतीची चमकच अशी आहे कीं, ती आपल्या अलौकिक तेजानें कोणाचीही दृष्टी आपल्याकडे सहज वेंधून घेते; असा तिचा प्रभाव आहे. याच प्रभावाचे योगानें शर्मण्य (जर्मन) देशीय प्रख्यात् कवि व नाटककार गेटी यांस ते स्विट्च्छलंडमधून प्रवास करीत असतांना बुइल्यम टेल नांवाच्या प्रख्यात् देशभक्त बांक्या तिरंदाजाची गोष्ट ऐकून त्या प्रसंगावर एक वीररसप्रधान काव्य रचण्याची उत्कट इच्छा झाली ! पुढें प्रसंग-वशात् गेटीची व त्यांचेच समकालीन तत्रस्थ कवि व नाटककार शिलर यांची गांठ पडली. त्या प्रसंगीं गेटीनीं 'बुइल्यम-टेल' ची गोष्ट सांगत असतांना शिलर पुढें आपल्या वर्णनांनीं जें मनोहर चित्र उठविलें तें शिलरच्या अंतःकरणफलकावर काय-मचें रेखलें गेलें. व तेंच त्यांनीं पुढें आपल्या बुइल्यम टेलवरील नाट्यकृतींत पूर्णत्वानें उतरविलें ! प्रस्तुत प्रसंगाचें कथानक येथें देत बसण्यापेक्षां तें वाचकांस पुढील नाट्यकृतींतच आढळेल इतकें सांगितलें ह्मणजे बस होईल.

या नाटकांतील प्रसंगाचा काल ह्मणजे तेराव्या शतकाचा अवसानकाल

हा होय. आस्ट्रियानें स्विट्च्छलंडला पादाक्रांत करून टाकलें होतें. व आपल्या सत्तेखालीं पहिलें राष्ट्र दुसऱ्या राष्ट्रास जास्त जास्त दडपीत चाललें होतें. या प्रसंगीं स्विट्च्छलंडमधील गुरी, स्विच्छ, व अंटरवेलडन ह्या तिन्ही परगण्यांतील देशभक्तांनीं एकदिल होऊन आस्ट्रियाच्या जुलमी राजसत्तेचें जूं आपल्या मानेवरून कसें फेंकून दिलें त्याचा इतिहास या नाटकांत ग्रथित केला आहे.

आंग्लकवि शेक्सपीअर, याच्या तोडीचाच शिलर हा शर्मण्यदेशीय कवि होय. व 'बुइल्यम टेल' हें नाटक त्यानें लिहिलेल्या सर्व नाटकांत अग्रस्थान पटकावतें, असा या नाटकाविषयीं पंडितमन्यामध्ये लौकिक आहे. या प्रसंगावर नाटक लिहिण्याचें शिलरच्या मनांत फार दिवस घोळत होतें. कारण टेलच्या गोष्टीनें त्यास तसा चटकाच लागून राहिला होता. तें जेव्हां त्याजकडून संपलें तेव्हां त्यास अत्यानंद झाला. व तें लागलेंच रंगभूमीवर येऊन त्याचे एकामागून एक असे प्रयोग सुरू झाले. व त्याच्या मित्रमंडळीकडून त्याला अभिनंदनपर अशीं पत्रावर पत्रें येऊं लागलीं. यांपैकीं एका मित्राच्या पत्रास उत्तर लिहितांना शिलरनीं पुढील आशयाचे उद्गार काढले आहेत:—

‘बुइल्यम टेल्’ वाचून आपल्यास आनंद झालेला ऐकून मलाही अत्यंत आनंद झाला. मी तें लिहित असतांना त्यांत माझे मन पूर्णपणें गढून गेलें होतें. लेखकाच्या अंतःकरणास झटका वसून जें बाहेर येतें त्यापासून वाचकांच्या मनासही झटका वसलाच पाहिजे ! ”

हे उद्गार किती तरी गोड व मार्मिक आहेत ! असो. शिलरच्या या कृतीच्या आधारें, व आंग्लकवि शेरीडन बालेस यांच्या याच नांवाच्या नाट्यकृतीच्या आधारानें आमच्या महाराष्ट्र वाचकवृंदापुढें ही कृति अत्यंत आदरपूर्वक ठेवीत आहे, हिचा ते प्रेमपूर्वक स्वीकार करतील अशी लेखकास आशा आहे. या कृतीच्या द्वारें शार्मण्यदेशीय एका प्रख्यात कवीच्या नाट्यकृतीचा रसास्वाद-अंशतः कां होईना-करून देण्यास, व अशा नाटककाराशी महाराष्ट्र वाचकवृंदाची मुलाखत करून देण्यास प्रस्तुत लेखकासच हा सुप्रसंग लाभत आहे, याबद्दल त्याला अत्यंत हर्ष आनंद व धन्यता वाटत आहे !

प्रस्तुत महाराष्ट्री रूपांतरांत पांचांचीं नांवे बदलण्याचा लेखकाचा विचार होता. परंतु तीं बदलल्यानें “बुइल्यम टेल्” या

नांवांतच जी एक अजब जादू भरून राहिली आहे ती कदाचित् नाहीशी होईल, व या कथानकास साधनीभूत असलेल्या इतिहासभागावर कृष्ण आच्छादन पसरल्यासारखें होऊन त्याचें ऐतिहासिक महत्व कमी होईल या भीतीनें आणखी कांहीं अवांतर कारणामुळें तसें करणें लेखकास प्रशस्त न वाटल्यावरून नांवे व स्थळें बदलण्याच्या भराला तो पडला नाहीं. पण प्रस्तुत नाटकाचे रंगभूमीवर प्रयोग करण्याचें कोणी मनांत आणल्यास प्रस्तुत नाटकांत आवश्यक तेवढे फेरफार करून देण्याचें काम लेखक मोठ्या आनंदानें करील.

‘दोनच शब्द’ ह्मणून वाचकांस फारवेळ तिष्ठत रहावयाला लावण्यांत अर्थ नाहीं. तर स्वित्झर्लंड देशच्या रम्य प्रदेशाचें अवलोकन करण्याकरितां शार्मण्य देशीय कविवराच्या दिव्य कल्पना-यानांत चढण्याची महाराष्ट्र-मंडळास प्रेमपुरःसर प्रार्थना करून हे दोन शब्द येथेंच पुरे करितों.

पुणें
ता. २५।१।१९००. } किरात.

बुइल्यम टेल.

अथवा

(स्विट्झर्लंड देशांत प्रख्यातीस आलेला)

बांका तिरंदाज.

प्रसंगांतील पात्रें.

बुइल्यम टेल—बांका तिरंदाज.

वाल्टर— } बुइल्यमचे लहान लहान
विल्हेल्म— } मुलगे.

मेलचथल्—टेलचा एक दोस्त.

वोमगार्टन—एक दोस्त व आस.

वाल्टर फर्स्ट—टेलचा सासरा.

स्टॉफेचर—एक उदारधी देशभक्त.

जेसलर—आस्ट्रिआचे राजानें
मुभेदार.

सरकारी अधिकारी, शिपाई, दंडडीवाले

हेडविग—बुइल्यम टेलची बायको.

रूडाल्फ—मुभेदाराचा सेनापति.

प्रवेश १ ला.

(स्थल—अँलटार्फ.)

प्रवेश—(बुइल्यम टेल नुकताच बाहेर येऊन आपल्या घरासमोरील अंगणाचे एके बाजूस उभा आहे. वाल्टर व विल्हेल्म हे अंगणांत तिरंदाजी करीत आहेत, आणि हेडविग घराचे दरवाजांतून त्यांची तिरंदाजी पहात उभी आहे.)

बुइल्यम टेल:—ज्या राष्ट्राला स्वातंत्र्य नाही, आणि जिथल्या लोकांना स्वातंत्र्याची कल्पना देखील नाही तें राष्ट्र असलं काय आणि नसलं काय सारखंच! बलाढ्य शत्रूने येऊन असलं राष्ट्र जिंकावं आणि मग तिथल्या लोकांना आपल्या करड्या अंमलाखाली हंवातसं बेगुमान तुडवावं, राष्ट्रांतील सगळी

संपत्ति लोकांना मारहाण करून बेधडक आपल्या खजिन्यांत नेऊन भरावी, कोणाचे उंच वाडे दिसले तर ते जमीनदोस्त करून मातीला मिळवून देऊन त्यांवरून नांगर फिरवावे, इतकंच नव्हे—पण कोणाच्या आया—बहिणी—बायका—मुली—सुंदर अथवा देखण्या दिसल्या कीं बळजबरीने त्यांना धरून नेऊन आपल्या कामाग्रीला त्यांचे भडाभड बळी द्यावेत,—असले अनन्वित आणि अंगावर शहारे आणणारे भयंकर प्रकार रोज धडधडीत दिवसाद्वळ्या राज-रोसपणें होत असूनही त्याच्या विरुद्ध एक ब्र काढण्याची कुणाला छाती होऊं नये ही किती नादानांची आणि शमेंची गोष्ट ! तरीपण वोमगार्टननं आमच्या कुळांत

‘बुड्ल्यम टेल्’ वाचून आपल्यास आनंद झालेला ऐकून मलाही अत्यंत आनंद झाला. मी तें लिहित असतांना त्यांत माझे मन पूर्णपणें गढून गेलें होतें. लेखकाच्या अंतःकरणास झटका बसून जें बाहेर येतें त्यापासून वाचकांच्या मनासही झटका बसलाच पाहिजे ! ”

हे उद्गार किती तरी गोड व मार्भिक आहेत ! असो. शिलरच्या या कृतीच्या आधारें, व आंग्लकवि शेरीडन बालेस यांच्या याच नांवाच्या नाट्यकृतीच्या आधारानें आमच्या महाराष्ट्र वाचकवृंदापुढें ही कृति अत्यंत आदरपूर्वक ठेवीत आहे, हिचा ते प्रेमपूर्वक स्वीकार करतील अशी लेखकास आशा आहे. या कृतीच्या द्वारे शारमण्यदेशीय एका प्रख्यात कवीच्या नाट्यकृतीचा रसास्वाद-अंशतः कां होईना-करून देण्यास, व अशा नाटककाराशी महाराष्ट्र वाचकवृंदाची मुलाखत करून देण्यास प्रस्तुत लेखकासच हा सुप्रसंग लाभत आहे, याबद्दल त्याला अत्यंत हर्ष आनंद व धन्यता वाटत आहे !

प्रस्तुत महाराष्ट्री रूपांतरांत पांचांचीं नांवां बदलण्याचा लेखकाचा विचार होता. परंतु तीं बदलल्यानें “बुड्ल्यम टेल्” या

नांवांतच जी एक अजब जादू भरून राहिली आहे ती कदाचित् नाहीशी होईल, व या कथानकास साधनीभूत असलेल्या इतिहासभागावर कृष्ण आच्छादन पसरल्यासारखें होऊन त्याचें ऐतिहासिक महत्व कमी होईल या भीतीनें आणखी कांहीं अवांतर कारणामुळें तसें करणें लेखकास प्रशस्त न वाटल्यावरून नांवां व स्थळें बदलण्याच्या भरिला तो पडला नाही. पण प्रस्तुत नाटकाचे रंगभूमीवर प्रयोग करण्याचें कोणी मनांत आणल्यास प्रस्तुत नाटकांत आवश्यक तेवढे फेरफार करून देण्याचें काम लेखक मोठ्या आनंदानें करील.

‘दोनच शब्द’ ह्मणून वाचकांस फारवेळ तिष्ठत रहावयाला लावण्यांत अर्थ नाही. तर स्वित्झर्लंड देशच्या रम्य प्रदेशाचें अवलोकन करण्याकरितां शारमण्य देशीय कविवराच्या दिव्य कल्पना-यानांत चढण्याची महाराष्ट्र-मंडळास प्रेमपुरःसर प्रार्थना करून हे दोन शब्द येथेंच पुरे करितों.

पुणें
ता. २९।१।१९००. } किरात.

बुइल्यम टेल.

अथवा

(स्विट्झर्लंड देशांत प्रख्यातीस आलेला)

बांका तिरंदाज.

प्रसंगांतील पात्रें.

बुइल्यम टेल—बांका तिरंदाज.

वाल्टर— } बुइल्यमचे लहान लहान
विल्हेल्म— } मुलगे.

मेलचथल्—टेलचा एक दोस्त.

वोमगार्टन—एक दोस्त व आप्त.

वाल्टर फर्स्ट—टेलचा सासरा.

स्टॉफेचर—एक उदारधी देशभक्त.

जेसलर—आस्ट्रिआचे राजानें नेमलेला
सुभेदार.

सरकारी अधिकारी, शिपाई, दंवडीवाले वगैरे.

हेडविग—बुइल्यम टेलची बायको.

रूडाल्फ—सुभेदाराचा सेनापति.

प्रवेश १ ला.

(स्थल—अँलटार्फ.)

प्रवेश—(बुइल्यम टेल नुकताच बाहेर येऊन आपल्या घरासमोरील अंगणाचे एके बाजूस उभा आहे. वाल्टर व विल्हेल्म हे अंगणांत तिरंदाजी करीत आहेत, आणि हेडविग घराचे दरवाजांतून त्यांची तिरंदाजी पहात उभी आहे.)

बुइल्यम टेल:—ज्या राष्ट्राला स्वातंत्र्य नाही, आणि जिथल्या लोकांना स्वातंत्र्याची कल्पना देखील नाही तें राष्ट्र असलं काय आणि नसलं काय सारखंच! बलाढ्य शत्रूने येऊन असलं राष्ट्र जिंकावं आणि मग तिथल्या लोकांना आपल्या करड्या अंमलाखाली हंवातमं वेगुमान तुडवावं. राष्ट्रांतील सगळी

संपत्ति लोकांना मारहाण करून बेधडक आपल्या खजिन्यांत नेऊन भरावी, कोणाचे उंच वाडे दिसले तर ते जमीनदोस्त करून मातीला मिळवून देऊन त्यांवरून नांगर फिरवावे, इतकंच नव्हे—पण कोणाच्या आया—बहिणी—बायका—मुली—सुंदर अथवा देखण्या दिसल्या कीं बळजबरीने त्यांना धरून नेऊन आपल्या कामाग्रीला त्यांचे भडाभड बळी द्यावेत,—असले अनन्वित आणि अंगावर शहारे आणणारे भयंकर प्रकार रोज धडधडीत दिवसाढवळ्या राज-रोसपणें होत असूनही त्याच्या विरुद्ध एक ब्र काढण्याची कुणाला छाती होऊं नये ही किती नादानांची आणि शर्मेची गोष्ट! तरीपण वोमगार्टननं आमच्या कुळांत

जन्माला येऊन आज आमचं, आमच्या कुळाचं-अथवा या सगळ्या स्विच्छलर्ड देशाचं ह्या-अॅल्यार्फकरांचं-सान्या यूरी प्रांताचं आपल्या आंगच्या विलक्षण कडवेपणानं व अलौकिक आणि उग्र आणि अमह्य अशा जाज्वल्य तेजानं-नांव राखलन. येंरे मर्द ! आस्ट्रियाच्या राजानं ह्या जेसलरला इथला सुभेदार नेमून त्याच्या हातीं इथला सगळा राज्यकारभार सोंपविला आहेन, आणि हा सुभेदार दुसऱ्यांच्या वायकांवर आपली पापदृष्टि-ठेवून रूडाल्फ-सारख्या हलकट आणि हरामखोर लोकांना जवळ करून त्यांच्याकडून त्यांना बळजबरीनं धरून नेऊन त्यांची अब्रू आणि इज्जत घेतो-हा याचा राज्यकारभार ! काल तो रूडाल्फ बोमगार्टनच्या वायकोला बळजबरीनं धरून नेण्याकरितां ह्मणून मारे शिपाई अन् प्यादे घेऊन आला. पण बोमगार्टननं त्या सुभेदाराच्या-त्या हरामखोर दलालाचा आपल्या हातच्या कुन्हाडीनं आपल्या दरवाज्यांत मुडदा पाडून त्याच्या रक्तानं आपला उंबरठा रंगवून सोडलान. याचं नांव छती आणि हिंमत. पण प्रसंग पडल्याशिवाय मनुष्याचं खरं तेज आणि त्याच्या आंगचं पाणी हें दिसून येत नाही. मनुष्य किती सहन करील ? जुलमाला काय आणि कशाला काय, सगळ्याला कांहीं मर्यादा असते. त्या मर्यादेबाहेर गोष्ट गेली ह्मणजे मग सगळंच अमर्याद आणि अनावर होऊन जातं. आणि मग कोणीकडून, केव्हां, आणि

कसा एकदम भडका उडेल याचा कोणालाही कांहींच नेम सांगतां येणार नाहीं. वाजवीपेक्षां फाजील दाव झाला ह्मणजे निर्जीव वस्तूना देखील तो सहन होत नाहीं. मग मनुष्यासारख्या सजीव, चालत्या, बोलत्या आणि विचारी प्राण्यांना तो कसा सहन करवेल ? ही गोष्ट लक्षांत ठेवून जुलमी राजे जर आपला अंमल चालवूं लागतील तर त्यांना आपल्या करड्या अंमलाचें स्वरूप तरी एक जरा नरम करावं लागेल अथवा दुसरं असं कीं आपल्या अंमलाखालीं असणाऱ्या सजीव प्रजाजनांनीं कांहीं उचल करून कधींकाळीं वर तोंड करूं नये ह्मणून त्यांना निर्जीव स्थितीहून निरुपद्रवी अशा एखाद्या दुसऱ्याच अवस्थेंत नेऊन सोडण्याची खबरदारी तरी घ्यावी लागेल.

वाल्टर:-बाबा, बाबा ! बाजूला व्हा अंमळ. हाहा ! थोडकं चुकलं नाहीतर आत्तांचा माझा हा बाण तुमच्या पायाला चाटून गेला असता !

बुडू:-वाल्टर, मुलाचा बाण बापाला कधीं लागत नसतो. तो दुरूनच निघूनच जायचा.

वाल्टर:-पण तुम्ही केव्हां आलांत बाबा ? काल कुठें होता तुम्ही ? मी, विल्हेल्मनं आणि आईनं काल तुमची किती तरी वाट पाहिलां ह्मणून सांगूं !

बुडू:-मी तुझ्या आजोळीं गेलों होतो. हा पहा तुझ्या आजोबांनीं तुला हा तिरकमठा दिला आहे करून.

हेडविगः—(पुढें येऊन) न सांगतां न संवरतां आपलं एकदम कुठं जायचं वाई काल?

बुइ०ः—बोमगाटनची हकीगत तुला ठाऊकच असेल. त्याला आणि त्याच्या सगळ्या मंडळींना स्विच्छल्लंडचा कट्टा देशभक्त स्टॉफेचर याच्याकडे पांचवायला जावं लागल्यामुळें मला एकदम निघून जावं लागलं.

हेडविगः—तरी ह्मटलं, असं एकदम कुठं जायचं.

(विल्हेल्म टेलजवळ जाऊन त्याला विलगतो.)

विल्०ः—बाबा, काल तू कुठं होतास? मी—दादानं—आईनं—तुधी वाट पाळी. आन् मग—

बुइ०ः—अन् मग जेवलास आणि निजलास असंच कीं नाहीं? (मुलाचें चुंबन घेतो.)

विल्०ः—बाबा हा तिल्कपठा कुणाला आनलासले?

बुइ०ः—तुला आणला तुला. (तिरकमठा त्याचे हातीं देतो.)

विल्०ः—(एक तीर घेऊन त्यास लावूं पाहतो) आई तूं धलग माजा हात.

हेडविगः—त्याच जन्माला आला आहेस. सोड, सोड, वाल्टरला दे तो. तो दाखवील त्यानं नेम मारून. वेडं ग वाई पोर हें. तीर टाकशील, नेम धरशील सगळं काहीं होईल. दे वाल्टरला दे तो.

वाल्टरः—(आपले हातांतील तिरकमठा देऊन) हा घे तुला. आणि तो आण इकडे. ह्यानं मी तुला नेम धरून दाखवितों. (तिरकमठा घेतो)

बुइ०ः—वाल्टर, नव्या तिरकमठ्याचा पहिला नेम चुकतां कामा नये. पहिली भवानी चांगली झाली ह्मणजे मग तो अपजय स्वप्नांत देखील कधीं येणार नाहीं. बोल तर, पहिला तीर कशावर टाकतोस? (आपल्याशीं) खऱ्या परीक्षेची वेळ ही आहे. पाहूं तरी याची निवड.

वाल्टरः—(सभोतीं पाहून) पहिला तीर?

हेडविगः—अग वाई, ह्याचं लक्ष आपल्या दरवजापुढील रस्त्यावरील उंच कमानीवरील त्या जुलमी आणि पापिष्ट जेसलरच्या मातीच्या केलेल्या त्या पुतळ्याकडे गेलं. तिकडेच वचतो आहे हा अगदीं निरखून!

वाल्टरः—माझा पहिला तीर मी त्या जेसलरच्या मुखवट्यावर टाकणार. आणि पहिल्या बाणानं त्याचं मुंडकं उडविणार.

हेडविगः—(टेलकडे पाहून) पाहिलं का हा कुणासारखा होईल तो? जसं बीज तसा अंकुर. पहिल्यापासूनच नव्हतें का मी ह्मणत कीं हा अगदीं इकडच्यावर गेला आहे ह्मणून!

बुइ०ः—हं शिस्त नीट धर. तिरकमठ्याची दोरी कानापर्यंत ओढून जोरानें तीर टाक. हालूं नकोस असा. त्या कमानीवर तो जेसलरचा पुतळा जसा न हालतां न चालतां बसला आहे तसें अगदीं एका जागीं तुला

त्या पुतळ्यासारखं ठांसून उभं राहिलं पाहिजे. हालचाल ह्मणून विलकूल उपयोगाची नाही कशी ती! आणखी पुनः अशी कल्पना कर कीं शिकारीहून परत येतांना वाटेंत तुला एका लांडग्यानं अडवलं आहेन; आणि तुझ्याजवळ राहत्यापैकीं एकच एक बाण उरला आहे. मग काय करशील तूं? तुझा बाण चुकला कीं तूं प्राणालाच मुकलास ह्मणून समज! बोल, अशा वेळीं बाण चुकून कसं होणार? कालच तूं ह्मणाला होतास ना, “कीं मी जर बाण्या असतो तर त्या जेसलरला ठारच केलं असतं” ह्मणून? अरे बाबा, ह्मणणं सोपं पण करणं कठीण. समज तुझ्या सामन्याला तो जेसलर आहे. आणि तुझ्याजवळ हा एकच बाण उरला आहे. मग काय करशील तूं? हं नीट नेम धर. हुकतां कामा नये. जेसलरचं मुंडकं उडीव कीं आपण अत्तांच्या अत्तां स्वतंत्र झालों ह्मणून समज. तुझा तीर अगदीं नेमका त्या जुलमी जेसलरच्या छातींत घुसला पाहिजे. संभाळ. (वाल्टर तीर टाकतो व जेसलरच्या पुतळ्याचें मुंडकें रस्त्याचे कमानीवरून खालीं रस्त्यांत पडतें) शाबास वाल्टर, शाबास, भले बहादर, याचं नांव तिरंदाजी. वाल्टर, जा, तो आपला तीर वेऊन ये पाहूं. (वाल्टर तीर आणावयास जातो.)

हेडविग—अगर्बाई, दृष्ट काढीन मी आतां माझ्या चिमखळ्याचीं! (टेलला) पण इकडून असा मुस्कारा कां टाकायचा हा?

बुडू०—(पुनः मुस्कारा टाकतो) अशीं मुळं

असणं भाग्याचं नव्हे का? पण लाभतील तेव्हां खरं, हें मनांत येऊन मी हा सुस्कारा टाकला.

हेडविग—लाभलीं आहेत ना पण आपल्याला? मग कां हें असं?

बुडू०—लाभलीं आहेत, पण जेसलरच्या मनांत आलं कीं पुरे. तो त्यांची हवीतशी वाट लावील; कारण आपण सगळेजण त्या जेसलरचे कैदी आहोंत. आपल्या घरावर, आपल्या दारावर, आपल्या शेतीवाडीवर, आपल्या जनावरांवर, इतकंच नव्हे पण खुद्द तुझ्यावर, माझ्यावर आणि आपल्या मुलाबाळांवर सगळं स्वामित्व त्या जेसलरचं आहे. तो आपली सगळ्यांची वाटेल तेव्हां हवीतशी वासलात लावून टाकील.

हेडविग—ह्या विचारामुळेच तर अलीकडे झोंपत्रीप येईनाशी झाली वाटतं?

बुडू०—(सुस्कारा टाकून) अशीं मुळं असून तीं जन्मापासून बंदी गुलाम होऊन राह्यचीं हें डोळ्यापुढं उभं राहिल्यामुळेच पोटांत भडभडून येतं. पण करणार काय? प्रत्येक मुलाच्या आईबापांच्या मनांतून त्यांच्या बाललीला पाहून असंच भडभडून येत असेल. व अशाच निराशेच्या विचारांनीं त्यांचीं डोकीं भणभणून जात असतील.

हेडविग—मग याला उपाय आहे कां कांहीं?

बुडू०—उपाय आहे, पण साध्य झाला पाहिजे.

हेडविगः—कोणचा तो? मला नाही कां सांगायचा!

बुड०ः—कां नाही सांगायचा? अलवत सांगेन. ऐक तर. ह्या जुलमी आणि चढेल राक्षसाला—ह्या जेसलरला—हाणून पाडून त्याला धुळीला मिळवून देण्याचा युरीकर, म्विझकर व अँटरवाल्डेनकर, अशा सगळ्यांचा कट होऊन चुकला आहे. त्या कटांत चौघे जण प्रमुख आहेत. आणि त्यांपैकीच मीही एक आहे. एक त्याला मारुं किंवा मरुं हीच प्रतिज्ञा होऊन चुकली आहे आमची—याला नाही आतां अंतर होणार एका काडीचे देखील. बोल, कसं काय, कितपत रुचतं हें तुला?

हेडविगः—अगवाई, हें ऐकून भीतीनं मी गांगरून जाईन असं कां वाटलं होतं इकडं?

बुड०ः—तुझा बाप ह्यणजे रणखंडा वाल्टर फर्स्ट आणि त्याच्या कन्येत्त्रिपयीं मला असं वाटेल? छे: हें ऐकून तुला तर उलट आनंद होत असल्याचं दिसतंय मला स्पष्ट!

हेडविगः—किती आनंद होत आहे ह्यणून सांगू पण? पण ह्याला कोणता दिवस आणि कोणची वेळ ठरविली आहे? सगळं सांगितलं पाहिजे मला.

बुड०ः—सगळं-सगळं सांगतो.

(वाल्टर उजव्या हातांत तीर धरून व डाव्या हातानें हैनरिच् नांवाच्या अंध गृहस्थ्यांचें मधलें बोट धरून त्यास हळू हळू घेऊन येत आहेत.)

वाल्टरः—(लांबूनच) बाबा, बाबा!

हैनरिच्ः—टेल बुडल्यम टेल!

हेडविगः—एकली का? कोणी हाक मारली ती?

(ते दोघे अगदीं जवळ येतात.)

हैनरिच्ः—टेल टेल, कुठें आहेसरे बाबा तूं?

हेडविगः—अजूनी नाही ओळखायचं? हा मेलचथलच्या बापांचा शब्द नव्हे का?

बुड०ः—छे त्यांचा नव्हे. कारण मला पाहून, मी कोठें आहे ह्यणून ते विचारतेना.

वाल्टरः—बाबा, आजोबा—आजोबाच ते. तुझांलाच भेटायला आले ओहत ते?

बुड०ः—काय? मेलचथलचे वडील हे! (त्यास कांपरें भरतें.)

हेडविगः—अगवाई, ह्यणजे? इतक्यांतल्या इतक्यांत कापरं कां भरलं हें असं?

बुड०ः—वाल्टर, तुझ्या त्या आजोबांना डोळे आहेत. आणि ह्या वृद्ध गृहस्थांना तर ते दिसत नाहीत!

हैनरिच्ः—बुडल्यम! बुडल्यम!

बुड०ः—अरे! हा तर मेलचथलच्या वडिलांचाच आवाज! (मद्ददित कंठानें) बाबा, बाबा! डोळे काय झाले हो तुमचे? त्या हरामखोर जेसलरनें तर नाही आपल्या अधमपणानं तुमच्या आयुष्याच्या संध्याकळची भर मध्यरात्र करून सोडलीन! बोला, बोला. त्या हरामखोरानें तुमचे डोळे काढवून तुमची ही अशी स्थिति करून सोडली काय?

हैनरिच्ः—होय होय, त्या जेसलरनंच माझे—

बुडू०:—(दांत ओंठ चावून) जेसलर-
नच—जेसलरनच नव्हे कां? त्याच्याशिवाय
दुसरं कोण असणार अशा मांग हृदयाचं?
मेलचथल, तुझ्या आईच्या डोक्यावर हा दुः-
खाचा मोठा भयंकर डोंगर कोसळला आहे.
तिचं तूं सांत्वन कर ! पण मेलचथल कुठें
आहे? बाबा, तुमचा मुलगा कुठें आहे? तो
जिवंत असतांना तुमचे डोळे काढले?

हैनरिच:—टेल, तो जिवंत आहे पण
माझे डोळे काढल्याची त्याला खबर नाही

बुडू०:—हें जेव्हां त्याच्या कानावर जाईल-
अरे, अरे, अरे! मी जरी तुमचा मुलगा
नाहीं तरी देखील—काय सांगू? (त्वेषानें
मुठी दावतो.)

हेडविग:—हें काय बाई, हें काय बाई.

वाल्टर:—बाबा, बाबा! हें काय?

बुडू०:—माझे हात कसे रंवरं वनाहेत !
मला वाटतें त्या हरामखोर लांडग्याच्या—त्या
जेसलरच्या पोटांत—नखं गुपमून त्याचीं
आंतडीं बाहेर ओढून काढावीत! त्याच्या
रक्ताचे सडे शिंपडावे—आणि त्याच्या
हाडांचा दांग रचून त्याच्यावर नाचून
त्यांचा चुराडा करावा! आणि त्याचं रक्त
सर्वांगाला फांसून घेऊन त्याच्यावर आपला
मूड उगवावा. वाल्टर, वाल्टर मला एक
पाण्याचा घोट देरे! माझ्या तोंडांतून आतां
शब्द निघनामं झालं आहे. ही पहा माझी
जीभ अगदीं कोरडी पडली.

हैनरिच:—टेल टेल, हा तुझा नेहमींचा
आवाज नव्हे. तुझा नेहमींचा आवाज ऐकं

येऊं दे मला! तुझ्या आवाजांत देखील
फरक पडलारे! खास हा तुझा आवाज नव्हे!

हेडविग:—(पाणी घेऊन घेऊन) हें पाणी.

बुडू०:—काय?

हेडविग:—पाणी आणलंय मी—एक घोट
घेणार ना?

बुडू०:—मी पाणी पिऊं? शिवणार नाहीं
मी पाण्याला!

हेडविग:—अगबाई हे डोळे कां असे
ताठरले आहेत अगदीं?

बुडू०:—बाबा! (एकदम रडें कोसळतें)
बाबा त्यांना डोळे नाहीसे झाले! बाबा!
(हैनरिचचे गळ्यावर मान टाकून) काय
हो ही तुमची दशा!

हैनरिच:—(त्यास घट्ट छातीशीं धरून)
टेल, हें बघ मी तुला आतां आपल्या छातीशीं
घट्ट धरलं आहे. आतां नाहीं मला डोळे
गेल्याचं दुःख वाटत. हे तुझे अश्रु माझ्या
अंगावर पडत आहेत—हे माझ्या डोळ्यांहून
देखील जास्त आहेत मला. कारण माझे
डोळे शाबूत असतांना देखील—माझे डोळे
गेल्यावर जें तुझं माझ्यावरील निष्कपट
प्रेम आज दिसत आहे तें—कधीं दिसलं
नव्हतं मला! आणि ह्मणूनच ह्मणतों, आतां
मला ते डोळे नसले तरी पुरवले! त्याच्या-
बद्दल मला यात्किंचित् देखील नाहीं वाईट
वाटणार. नको, नकोच मला ते डोळे आतां
या पुढें—

बुडू०:—(हुंदके आवरून) पण बाबा,
हा प्रकार कसा ओढवला तें तर सांगा

अगोदर मला. थोडक्यांत सांगा. आणि तेही अगदीं झटपट. कारण मला याच्या पुढच्या तयारीला लागलं पाहिजे. माझ्या हातून आतां धीर निघत नाहीं. सगळं ऐकायला आतां अवधी नाहीं उरली—मला माझ्या कामाला सुरवात केली पाहिजे अगोदर. बोला, बमा इथं अन् सांगा सगळं काय तें थोडक्यांत—

(हैनरिच् खालीं बसतो, त्याच्याजवळ बु०टेल वीरासन घालून बसतो व हेडविंग व वाल्टर तेथेंच उभीं राहतात.)

हैनरिच्:—टेल, कालचीच गोष्ट. मी आणि मेलचथल शेतांत मळणी करायला गेलों होतो. इतक्यांत त्या जुलमी मांगाचे दोन हत्यारबंद शिपाई आले आणि कांहीं एक कारणविरण न सांगतां अथवा आमच्याशीं कांहींएक न बोलतां—जे आले ते बैल तिबड्याला बांधून पात धरिली असतां त्यांच्या जुंपण्या सोडायला लागले.

बुइ०:—पुढें ?

हैनरिच्:—पुढें काय ? हें त्याचं धिटाईचं आणि अेररावीपणाचं वर्तन पाहून त्या मेघांच्या गडगडाटानं आणि विजेच्या कडकडाटानं मनुष्य जसं एकदम जागच्या जागीं स्तब्ध होऊन त्याला कांहीं मुचेनासं होऊन जातं तशी स्थिति झाली आमची पहिल्यांदां. पण त्यापैकीं एका हरामखोरानं त्यांत एक बैलाची शेलकी जोडी होती त्यापैकीं एका बैलाच्या मुसकटावर आपल्या बंदुकाचां दस्ता हाणलान, त्याबरोबर मेलच-

थल क्रोधानं लाल होऊन एकदम वाघासारखा उसळून त्यांच्या अंगावर धांवला, व त्यांच्या हातांतून बैलाची वेसण हिसडून घेऊन त्यानं त्यांना दोन दोन टोले दिलेन. त्याबरोबर त्यांनीं मुक्काट्यानं तिथून पाय काढला.

बुइ०:—मग मेलचथल त्यांच्या मागोमाग धांवला कीं काय ?

हैनरिच्:—तो धावून जात होता, पण मी त्याला थोपवून धरिलें.

बुइ०:—तें कां ?

हैनरिच्:—कां ह्मणजे ? त्याच्या बचावाकरितां. कारण जोंपर्यंत तो जुलमी राक्षस खवळलेला आहे तोंपर्यंत त्याच्या डोळ्यां-आड होण्याकरितां ह्मणून मी त्याला फैजलच्या पहाडांत जाऊन रहावयाला सांगितलं.

बुइ०:—तर मेलचथलच्या तडाक्यांतून तुम्हीं त्या हरामखोराच्या हस्तकांचेच प्राण वांचवलेत.

हैनरिच्:—छे रे बाबा, तसं नव्हे. मेलचथलचेच प्राण वांचविले मीं. कारण मीं सांगितल्याप्रमाणें तो त्यावेळीं जर न जाता तर मोठा भयंकर प्रसंग ओढवता. कारण तो कुठें गेला न गेला, आणि मी शेतांतून आपल्या झोंपडीत परत आलों, इतक्यांत जेसलरची हत्यारबंद शिवंदी धावून आली व त्यांनीं आमच्या झोंपडीला घेरा दिला. बाहेर कुठें आहे तो मेलचथल, इथल्याइत्थं आज त्याचा मुडदा पाडूं तेव्हां इथून जाऊं. अशा त्यांच्या प्रतिज्ञा चाललेला एकच

हलकलहोळ मला ऐकू येत होता. पण टेल. मुद्देवानं त्या वेळीं तो त्या मांगांच्या तावडींतून पार निसटून गेला होता. टेल, त्या मांगांनीं जेव्हां त्याच्या निजायच्या खोलीला—खुद्द त्याच्याच खोलीलारे बाजा—जेव्हां गराडा दिला तेव्हां माझी काय स्थिति झाली असेल याची तूच कल्पना कर. त्यापूर्वीच तो निसटून गेला होता ह्मणून मला जो आनंद झाला होता तो माझा मला सांगतां येत नाही—वस्स पुरे—हें इतकंच. तो तिथं नाही असं पाहून त्यांनीं मलाच धरून कैद करून धक्के देत देत त्या जेसलरपुढं नेलं.

बुडू०:—काय ? त्या हरामखोरानीं तुझाला कैद करून धक्के देत देत नेलं आं ! आणि मग त्या कृतांत काळानं—त्या काळाच्या काकड्यानं तुमच्या डोक्यांत अणकुची-दार पोलादी सळया घालून तुमचे डोळे काढले ! असंच कीं नाही ? यापेक्षां आणखी जास्त ते काय सांगणार तुम्ही ? वस्स पुरे, यापेक्षां जास्त ऐकण्याची माझी इच्छा नाही. तुमच्या ह्या दोन डोक्यां-करितां—दोन डोक्यांकरितांच काय पण तुमच्या पापणीच्या एका केंसाकरितां त्यानं आज आपले प्राण धोक्यांत घातले आहेत ह्मणून समजा ! अरे हरामखोरा, ह्याताऱ्याच्या डोक्याची किंमत किती आहे ती तुला कळली नाही अजून ! माझा तिरकमठा आणि माझा भाता कुटें आहे ! (हैनरिचला उद्देशून) आणि तुमचे डोळे काढीत असतां तो हरामखोर तिथं उभं राहून तें सारं

आपल्या डोक्यांनीं पहात होता नाही का?

हैनरिच:—होय.

बुडू०:—(आपल्या स्त्रीस) या भात्यांत खच्चून तीर भर. (ह्याताऱ्यास) आणखी दांत विचकून हंसत होता असंच नाही?

हैनरिच:—होय.

बुडू०:—हंस हंस ह्मणावं चोरा. थांब तुझे डोळे आणि ती तुझी बत्तिशी—(भाता आपल्या हातांनीं भरतो व स्त्रीस) वस्स पुरे झाले हे एवढे वाण. वाल्टरही येऊं दे माझ्याबरोबर. येऊं देना? का हरकत आहे तुझी कांहीं त्याला न्यायला? तुझ्या या डोक्यांवरून तर तसं कांहीं दिसत नाही !

हेडविग:—खुशाल जावं घेऊन त्याला. माझी मुळीं दिखील हरकत नाही.

बुडू०:—तर आटप. कर त्याची देखील माझ्याबरोबर निघण्याची तयारी कर.

हैनरिच:—छे: रे त्याला कशाला नेतोस आपल्याबरोबर ?

हेडविग:—जाईना बाबा तो. काय झालं गेला ह्मणून ? वाल्टर, वाल आपली टोपी आणि घे आपला तिरकमठा. चल आटप लौकर. उशीर नको करूं; तुझ्याकरितां वाट पाहणं होतंय. चल ये, हा बांधतें मी तुझा भाता !

वाल्टर:—(सज्ज होऊन) हा तयार आहे मी.

बुडू०:—लक्ष्यांत ठेव. सगळ्या रात्र-भर तुला डोंगरांतून आणि चफांतून चढून

जावयाचं आहे. सूर्योदय होऊन उजाडाय-
च्या आंत तुला फेजलच्या पाहाडावर जाऊन
पोंचलं पाहिजे.

वाल्टर:—पहाड चढून जा. जातां
सूर्य देखील थकून मागं राहिल पण मी तो
पोंचायच्या आंत तिथं जाऊन पोंचेन.

बुइ०:—आपला काठी घेतलीस?

वाल्टर:—होय.

बुइ०:—तिचं टोंक ठीक आहेना पण ?
(निरखून पाहून) ठीक आहे. झपझप पाऊल
उचल. पहाडावरची ती मठी तुला ठाऊक
आहेना पक्की.

वाल्टर:—होय पक्की ठाऊक आहे.

बुइ०:—खोरं सोडल्यावर कुठं वळा-
यचं तें पक्कं लक्षांत ठेव. नाहीतर बर्फामुळे
फसून जाऊन वाटभोट चुकशील. त्यांतल्या
त्यांन एवढं बरं आहे की, आजची चांदणी
रात आहे. आपला कंबरपट्टा घट्ट बांध
पाहू आधी. पहाडावर त्या मठींत लेचथल
आहे त्याला (कट्यार देऊन) ही कट्यार
दे. आगे तुझ्या आजोबांची ही सर्व हकीगत
त्याला सांग. चल आटप तर. आपल्या
आजोबांना आणि तिला नमस्कार कर आणि
निघ झटपट. (हैनरिचला) बाबा, येतां मी.
आपला आशीर्वाद असावा मला. (त्याचा
हात धरून आपल्या डोकीवर ठेवून घेतो.)

हैनरिच:—टेल, किती घट्ट धरला आहेस
तू हा माझा हात ?

बुइ०:—माझ्या अडळ निश्चयाची घट्ट
मिठी आहे ही !

हैन०:—या वेळीं तुझ्या डोळ्यांचं
अद्भुत तेज व त्यांतून चमकणारा तुझा
निश्चय व बाणेदारपणा पाह्यला मला डोळे
नाहींत, नाहीतर—ते असूंदे. तें सगळं माझ्या
अंतर्चक्षूंनी स्पष्ट दिसतं आहे.

बुइ०:—बाबा तुमचं डोळे काढल्याबद्दल
त्या हरामखोरावर—त्या मांगावर मला हवा
तसा जेव्हां भयंकर सूड उगवून येईन
तेव्हांच तुझाला पुनः तोंड दाखवीन. बाबा,
मी येईनोपर्यंत तुझी इथंच रहा. हें घर
तुमचं आहे. (खास) आजपासून हे तुझे
घर आणि तू यांची मुलगी असं समजून
वाग. (ह्यातान्यास) तुमच्याबद्दल एक सूड
दिसतो आहे मला सूड ! तो घेतल्याशिवाय
हें माझं डोकं खास नाही येणार थान्यावर !
वाल्टर, चल, चल. (खास) बाबांना घेऊन
घरांत जा तू आतां. उन्ह जास्त हाऊं
लागलं आहे. त्यांच्यानं सहन नाही कर-
वणार तें. ज', जाच तर आंत. बाबा हीं
पहा—'सूड सूड' ह्मणून माझ्या कानाशीं
कोणी भुनं मोठमोठ्यानीं ओरडताहेत ! चल
वाल्टर, चल.

(हैनरिच व हेडविग घरांत जातात व
बुइ० टेल व वाल्टर बाहेर जातात)

अंक २ रा.

प्र. १ ला.

प्रवेश—(जेसलर एका हातांत लांब
काठी घेतलेला. वाल्टर प्रव.साचे तयारीनं
निघलेला.)

जेस०:—आस्ट्रियाच्या राजान ह्या जस
हरला इथला सुभेदार ह्या न नेमला आहे.
पण मी तर हें माझं स्वातंत्र्य राज्य आहे
असं समजून अगदी स्वतंत्रपणानं हवातसा
वागणें हें इथल्या कित्येक स्वातंत्र्यप्रिय
लोकांना पाहून नाहीं. आणि ह्या
माझ्या संबंधानें ते आमच्या महाराजांना
खोटीनाटीं पत्रं पाठवायला देखील कमी
करणार नाहींत. पण—त्यांना न जमानतां
महाराजांच्या आज्ञेवरूनच जसा कांहीं—
मी त्यांच्यावर आपला हवातसा करडा
अंमल चालवितों. अंर पण मी हा आ 'कुडे'
या डोंगरांत मी वाट तर नाहीं चुकलों.
भागे माझ्या तैनातींतली मंडळां कोडे गेली!
अरे कोण? आहे कोण तिथं? इथं तर सगळं
धुकं पमरलं आहे, आणि त्यांत मी एकटा
सांपडलों आहे. अगोदरच ह्या डोंगरी
वाटा. त्यांनून जर एवादी वाट चुकलों तर
मृत्यूच यायचा. कोण आहे ह्याणतोंना!
कोणोच उत्तर देत नाहीं! या भयंकर
पहाडांतून दिवसाचं जाणं देखील भयंकर,
मग रात्रीचं काय विचारायचं. जिकडे
जिकडे बर्फ पडून सगळेकडे आणि सगळ्या
दऱ्या बर्फानें आच्छादित झाल्या आणि
चुहून एवाद्या दरीच्या तोंडावर अथवा
कड्याच्या टोंकावर माझा पाय पडून बर्फ
वितळून जाऊन मी जर एवाद्या दरींत
पडून अथवा कड्यावरून कडेलेट होऊन
जर माझा अंत झाला तर माझी काय
स्थिति होईल! कोण आहे तिथं? अरे

कोणोच ओ देत नाहीं? माझा आवाज
ह्याणने पहाडी, पण तोच माझ्या कानाला
किती कांपरा आणि बारका वाटतो आहे?
माझ्या सगळ्या अंगाला थरथर कापरं
मटलं आहे. छाती धडवडते आते. आणखी
ही चकर आल्यासारखी कां वरं वाटते
मला? कोणी तरी हात धारे मला—

(तो भीरानें घाबरून व गळन जाऊन
एका खडकाला टेंकून उभा राहतो. सोसा-
ट्याचा वारा, पाऊन व गुडुप अंधकार
पडत आहे. डोंगरावरून जाणाऱ्या
ओढ्यांचे प्रवाह फगून मोडमोठ्यानें गजेना
करून वाहत आहेत. अशा वेळेस वाल्टर
आपल्या हातांतिल काठीच्या साह्यानें
एक ओढा पार होऊन जातो.)

वाल्टर:—हा वारा जर मला दम टाकूं
देईल तर इथं या सपाटीवर मी जरा
विश्रंति घेईन ह्याणतों. हं! इथं तर मला
खडकाचा आधार निळाला. अरे पण इथं
हा मनुष्य कोण? आणि हा अगदीं मूर्च्छना
येऊन पडण्याच्या वेतांत आहे! कोण
आहेसरे बुवा तूं? मिऊं नकोम तूं! हा
कोणी गैरमाहित वाट चुकून आला आहे
झालं—धीर धर—धीर धर—तुला भ्यायचं
कारण नाहीं आतां. (आपल्या पाठीवरील
तोल्तानांतून थोडें मद्य काढून यास पाजून)
आतां कसं काय, वरं वाटतं कीं नाहीं
जरा?

जेसलर:—किंचित्.

वाल्टरः—ह्या पहाडांत तुह्मीं वाट चुक-
लात वास्तं ?

जेस०ः—हो.

वाल्टरः—कठं जायचं होतं तुह्मांला ?

जेस०ः—अॅल्टार्फला.

वाल्टरः—मी नेऊन पोंचविनीं तुह्मांला
तिथवर.

जेस०ः—तूं अ नूच आहेंम. तुइया-
च्यानं कंमं नेववेळ मला तिथपर्यंत ?

वाल्टरः—मी वच्चा असलों तरी तिथ-
वर नेऊन पोंचवीन तुह्मांला. मला रस्ता
ठाऊक आहे तिथला. मी ज्या कुड्या-
कुड्यांतून आलों तो रस्ता इतका पिकट व
घोक्याचा होता कीं त्यापुढें अॅल्टार्फचा
कांहींच नाही.

जेस०ः—ह्मणजे तूं हा पहाड चढून
याच्याही वर गेला होता म कीं काय आणखी ?

वाल्टरः—माउंट फौजलच्या टोंकावरून
जाऊन आलों मी.

जेस०ः—आणि असा एकटा ? कुणी
नव्हतं तुइया बरोबर ?

वाल्टरः—परमेश्वरगावांचून दुसरं कोण
असणार ?

जेस०ः—हें जें भयंकर वादळ उठलं आहे
याचं नाही तुला भय वीय वाटत ?

वाल्टरः—वादळांत देखील परमेश्वर
आहे. मग त्याचं कसलं भय ?

जेस०ः—आणि त्या ओढ्यांना मुमांड्या-
सारखे लोढे आले आहेत ते वळांढून गेले
पाहिजेत.

वाल्टरः—निथं देखील परमेश्वर आहेच.

जेस०ः—पण तूं वच्चा आहेस अगदीं.

वाल्टरः—मग ? माइयामारख्या वच्चा-
च्या सोडून परमेश्वर राहिल कीं काय ?

जेस०ः—तर मग अॅल्टार्फचा रस्ता तुला
पक्कं माहित आहे ह्मणतोम ?

वाल्टरः—त्या ओढ्याच्या कांठाकांठानं
गेलं ह्मणजे थेट अॅल्टार्फचाच जाऊन पोहोचूं.

जेस०ः—मला तिथवर सुरक्षित नेऊन
पोंचीव ह्मणजे मी तुला हें सोन्याचं कडं
देईन.

वाल्टरः—त्या शिवायच मी तुह्मांला
तिथपर्यंत सुरक्षितपणें नेऊन पोंचवीन.

जेस०ः—हें आत्तांच घे एक. अॅल्टार्फच्या
दिडींत नेऊन मला सोड ह्मणजे असलों
दहा कडीं देईन तुला आणखी. कां घेत कां
नाहींस ? घे, घे.

वाल्टरः—छत्. मी नाहीं घेणार तें.

जेस०ः—घेतलंच पाहिजे हें तुला.

वाल्टरः—साफ नाहीं घेणार मी.

जेस०ः—कां तें ?

वाल्टरः—कारण मी द्रव्याचा लोभी नाहीं,
आणि असलों जी, तरी पण दुसऱ्यावर
उपकार करण्याचदल असा हा भोवदला
घेणं हें पाप आहे.

जेस०ः—असं ! हें कोणी शिकिवळं
तुला ?

वाल्टरः—माइया बाबानीं.

जेस०ः—तो अॅल्टार्फच्या राहतो कीं
काय ?

वाल्डरः छन्. तो या डोंग तिन राहतो.

जेस०:-असं! तर तो पहाडी-भिल्ल-
आहे? राजधानीत का. नाही येऊन राहत
तर तो? तिथं राहिला असतां त्याचं
कर्याग होईल.

वाल्डरः-कर्याग! छन्. त्यानं उलट
अकर्याण, नुकसान आणि हानि मात्र
व्हायची!

जेस०:-हानि! कसली हानि?

वाल्डरः-स्वां यहानि.

जेस०:-असं! हें देखील तर त्यानंच
शि किवलंन तुला?

वाल्डरः-होय, त्यानंच.

जेस०:-नांव काय तुझ्या बापाचं?

वाल्डरः-हा अल्टार्फचा रस्ता महाराज.

जेस०:-तुझ्या बापाचं नांव काय तें
सांग पाहूं अगादर.

वाल्डरः-दिवस थोडा राहिला आणि
आपल्याला अजून पल्ला तर बराच गांठा-
यचा आहे.

जेस०:-मी तुला तुझ्या बापाचं नांव
विचारलं ना पण?

वाल्डरः-साक सांगार नाही मी तें.

जेस०:-सांगार नाहीस! कां?

वाल्डरः-कां?-कारण तुम्हीं त्यांचे शत्रु
असाल कदाचित्!

जेस०:-कदाचित् मित्रही असत.

वाल्डरः-तमाही संभव आहे. पण यदा
कदाच शत्रुच असतान तर-त न सांगे-
तलेलंच बरं नव्हे का?-मी आपल्या बापा-

चं नांव न सांगतां तुम्हांला अल्टार्फपर्यंत
सुरक्षितपणें नेऊन पांचिवलं ह्यागजे झालं
कीं नाही? कां येणार कीं नाही माझ्या
मागेभाग, वेला?

जेस०:-बरं, तुला नाहीच सांगायचं तें
तर जाऊंदे. माझाही कांहीं हेकाच नाही तें
सांगून घेण्यांत. त्याचं नांव कळण्यातून
तरी काय जस्त फायदा होणार आहे
माझा? चल दे, हात दे तुझा. तुझं अन् माझं
कांहीं वैर नाहीना?

वाल्डरः-ह्या घटकेपर्यंत वैर असं
कोणाशीच नाही माझं.

जेस०:-चल तर.

वाल्डरः-तुम्हीं आपली ही काठी पुढं
करा, अन् मग उतरा. नीट आसतानां
धरा ती. चला या. नीट माझ्या मागून या
अगदीं.

जेस०:-काय ती नीटय दरड उत-
रली पाहिजे कीं काय आपल्याला?

वाल्डरः-ती कपली दरड! याच्यापेक्षां
किती भयंकर दरडी आहेत एकेक या
पहाडांत! तेव्हांच उतरूं ही आपण.
माझ्या मागेभाग या अगदीं. भिऊं नका.
चल. उचला पावलें. (जातात.)

प्रवेश २ रा.

स्थळ.

(एका मैदान, मधोवतीं उं । उंच दऱ्डी व
दाट झाडी.)

प्रवेश (वाल्टरफर्स्ट, स्टॉफेचर, बोमगा-
र्टन, मेल्चथल् व इतर कटवाले हत्यारंभ
येतात.)

स्टॉफेचर:—टेलला आज कां येतां आठं
नाहीं तें भी तुझांला सांगितंच. देशकार्या-
करितां तो आज आपलें शिर हातावर
घेऊन तयार आहे. इतकी तयारी अमल्या-
वर आगळी काय पाहिजे ? मेल्चथल्, खुद्द
तुमच्यावर तर भंकर प्रमंग आडवडा
आहे. त्या हरमखोरानं तापलेल्या सळ्या
घालून तुमच्या वडलांचे डोळे काडवलेन.
तुमचं घरदार सरं जाळून टाकून त्याची
राखरांगोळी करून सोडलीन. खुद्द तुमच्या
अंगाचा जसा आगडोंव आणि भडका
होऊन गेला आहे असाच प्रत्येकाचा झाला
पाहिजे.

मेल्चथल्:—सूड ! सूड ! सूड ! बाबांच्या-
बद्दल सूड घेईन तेव्हां आतां हें हत्यार
खाली ठेवीन. अन्नपाणी आणि झोंप आतां
मग. मी बाबांना डोळे भरून पाहिलं; पण
त्यांना मात्र मला पाहण्याला आतां कांहीं
साधन नाहीं. मी आपट्टे हे हात बाबांच्या
त्या डोळ्यांवर-ठे: डोळ्यांवर काचे डोळ्यां-
च्या त्या खाचीवर—ठेवले. आणि हे तिथं
ठेवल्याबरोबर सूड घेण्याची कल्पना प्रबळ
होऊन माझं मस्तक पेटून जाऊन माझ्यां
सगळ्या शरीरांत एकच आगडोंव उमळून
गेला ! काय सांगूं, स्टॉफेचर.

स्टॉफेचर:—गनगोष्टीबद्दल व्यर्थ बोलून
काय उपयोग ? तुमच्याप्रमाणेच या दोन

ग घेनवरही मोठा कहर गुजरला ! पण
आतां काय यावं ? या पुढें कसं कसं करा-
यवं तें ठरवा. तुमच्या डिकाणीं जो आग-
डोंव आणि जो भडका झाला आहे तो
इथल्या साऱ्या पहाडी भिळांच्या प्रत्येक
झोरडीत होऊन गेला पाहिजे ! तुमी गेला
होता त्याचं काय झालं ?

मेल्चथल्.—जिथं जिथं मी माझ्या
बाबांचे निष्कारण डोळे काढल्याची गोष्ट
सांगितली तिथं तिथं क्रोधवेशानं सगळेजण
खवळून गेले आणि सगळ्यांनीं भसाभस
आपापलीं जूरीं हत्यारंपात्यारें काढलीं.
आणि तुमी—झगजे—“ स्टॉफेचर आणि
वाल्टरफर्स्ट आह्यांचा शत्रूवर न्यायला
तयार असल्यावर आह्या प्रत्यक्ष त्या
कृतांत काळाबरोबर झगड्याला देखील
तयार आहो ” असं झणून त्यांनी आणाशपथा-
देखील वाह्यल्या. सगळ्या दऱ्याखोऱ्यांतील
पहाडी दोस्तांच्या मीं गांठी घेतल्या. ह्या जेस-
लरच्या जुळुमाला सगळेच कंटाळून गेले
आहेत. द्वेष कसा उगवूं आणि सूड कसा घेऊं
याच विचारांत सगळेचूर आहेत ! एकजात
दोन हजार पहाडी एका हातांत आपले
निरकमठ व दुसऱ्या हातांत आपले प्राण
घेऊन सज्ज आहेत आज वाटेल तेव्हां
आपल्याला मर्त करायला ! ते केवळ
आपल्या हुकुमाची वाट पहात आहेत.
इतकंच करून नाहीं मी थांबलों त्या जेस-
लरनं रोसवर्ग आणि सार्जेन असे दोन
नवीन फ्रेड बांधले आहेत या पहाडावर.

तिथंही गुप्त वेशानं प्रवेश करून तें टेह-
कून ठेवलं आहे मीं. पहारा कुंड आहे,
शिबंदी कुंड आहे, तोला कुंड लावल्या
आहेत तें सार पाहून आलों मीं.

सॅफेचर:-तर तुझीं अगदीं निहाच्या
जवळ्यांत प्रवेश केला होतात तर !

मेलचथल:-तो मांग-तो जेस र-
दरवारच्या जवळच्या दालनांत मेजवानी
झोडीत बसला होता-त्याच पहिलें मां.
आणि त्याला पाहून देखील मी त्याला
तिथल्या तित्थं ठार केलं नाहीं ! मझे हात
कसे शिवशिवन होते त्याला तिथल्या तित्थं
ठार करायला. पण मी मोठ्या शर्तीनं
आवरलं आपलं मन त्यावेळीं. नाहीं तर
तिथल्या तित्थं त्याच्या रक्तानं तांबड्या
समुद्राला भरतीच आणली असती !

वालर:-सॅफेचर, खुद्द आपल्या
बाप दाशंच्या आणि आनापणनांच्या
जमिनीवर अशा रात्रीचं-असं चोरून
मारेकन्यासारकं जमून खलवतं करायचीं
हें मला तरी नाहीं पसंत ! खुनी, चोर
आणि दरबंदेखोर लोकांनीच अशा रात्रीचं
जमून आपल्या घोर आणि भयंकर पाप-
कर्मांकरितां हवेतर खड्डु तयार करावेत.
कारण दिवसाचं आणि त्या पापकर्मांचं
पृथ्वीच्या उत्पत्तीपासून तों होवेळार्यंत
अगदीं उभं खडाष्टक आहे ! आपलं गत-
स्वातंत्र्य व निमग्नतेच आपल्याम अनगारे
हक संपादन करण्यास या भेसूर रात्रीची

कांस धरायला नको आपल्याला. त्याला
चडवडीत दिवसच उत्तम.

सॅफेचर:-असंच असंच ! दिवसा
उरविलेलं रात्रीचं जास्त ठाम करून तें
परदिवसांतच आपल्यास उरकून टाकलं
च. हिजे. आपल्या हक्कांच्या करतां झगडा-
यला तयार असणाऱ्यांचा परमेश्वर वाली
आहे. आपण जें महत्कार्य करायचं ठर-
वलं आहे त्याचं तेज इनकं कांहीं दिव्य
आहे कीं अशा रात्रीच्या भयाण आणि
कमिन्न काळोखाला तें दाही दिशांना उध-
कून लावाल ! आपल्या पूर्वजांचे कायदे-
कानू, आणि धारे जरी आज अगदीं नाहीसे
होऊन त्यांचा कोटें मागमूसही उरला
नाहीं तरी सगळ्यांच्या अंतःकरणपटावर
च सगळ्यांच्या हाडामासांतून ते खिळन
बाहिले आहेत स्विच्छ, युरी आणि अँटर-
चाल्टेन या सर्वांचे प्रतिनिधि येथें हजर
आहेत. तर आतां उशीर कां ?

वालर:-ही पहा मी आपली तरवार
उचळली-तुझीही आपल्या तरवारी
उचला आणि शपथा करा इथं कीं,
आपलें गतस्वातंत्र्य पुन्हा संपादन करण्या-
करितां व ह्या जेसलरच्या जुळूम जव-
दस्तीच्या सपाट्यांतून आपले आणि आपल्या
त्रायकापोरांचे जीव आणि अब्रूही बचवण्या-
करितां ह्या उपमलेल्या तरवारी, हातीं घेत-
लेलं महत्कार्य उरकल्याशिवाय म्यानबंद
करणार नाही. जुळमाला आणि उच्छंखल
सत्तेला देखील कांहीं मर्यादा असते. मनु-

प्याच्या हातून तो जुळूम साहवेनामा झाला; अनून आर्ली स्वस्थ ! निकरावर गोष्ट व आपल्याला आतां कोणी वाची नाही यापला अनून शिंग उरलीं आहेत वाटतं? अशी त्याच्या मनाची खात्री झाली ह्मणजे जुळुमी अन्याच्या तीव्र कट्यारींचीं टोंकं मग तो मोठ्या आशेनें परमेश्वराचा धांवा तुमच्या गळ्याशीं येऊन मिडलीं आहेत, करितो. अडकून जागे व्हा आणि आपले प्राण वांचवून आपल्या तरवारींच्या तीव्र धारेंनें आपला, आपल्या पोराचा आंचा आणि घरादारांचा वचाव करा ! एकदां जमून आलिली वेळ पुन्हा येत नसते, व एकदां वमलेली वडी पुन्हा पडिल्यासारखी वचत नसते. ह्मणून ह्मणतो—

स्वॅफेचरः—मनुष्याला निःसृगतः असणारे हक्क हे तारकांच्या पुंजामारखे चकाकीत आणि अडळ आहेत, आणि ते परमेश्वराच्या हातीं असतात. धांवा करणाऱ्या मनुष्याला ते परमेश्वर देतो. आणि मग पुनः जबरदस्तांची दंडेली व जुळुमी लोकांचा जुळूम ह्या सगळ्याचा नयनाट होऊन पूर्ववत् स्वातंत्र्याचें साम्राज्य स्थापित होतें.

वालरः—पण मनुष्यानं आपण होऊन प्रयत्न केल्याशिवाय कोणतीच गोष्ट साध्य होत नाही ! आणि निकरावरच गोष्टी आल्या ह्मणजे मग तर तरवार उचलल्याशिवाय गयंतरच नाही ! शेतवाडी जाऊन पोळून खाक करून टाकली, गुंडोरं चिरून त्यांची लकतरं उडवलीं, घरादारां सारीं लुटून जमीनदोस्त करून टाकलीं, आमची सगळी संपत्ति—आमचं सगळं द्रव्याचं आणि अब्रचं भांडार ह्मणजे आमच्या बायका—कां मी ह्मणतो तें खरं आहे कीं नाही बोमगार्टन ?—आमच्या आया, आमच्या बहिणी, आमच्या पोटाच्या पोरी आणि आमचीं पोरं आणि इतर सगे बंधू—यांच्या हाल अपेष्टा मांडून त्यांची इज्जत ध्यावयाला सुरवात केली, तरी देखील

रोडें :—धांवा, तरवारींना हात घालण्यापूर्वी अगोदर आपल्यावर होणारे जुळूम आणि जेवळचीं अन्यायाचीं कृत्यं आपण बादशाहापुढें मांडूं या. बादशाहा आर्ली गाऱ्हाणीं ऐकतो कीं नाही याचा एकदां निहाळ लागला ह्मणजे मागे पोतचीही एबाडी साहमाची गोष्ट करावया प्रवृत्त व्हायला कांहीं हरकत नाही. सत्कार्य करण्याकरितांच कां होईना—एकदम तरवारी उचलून भयंकर साहम करण्यास प्रवृत्त होणं—हे तरी एका प्रकारानें अविचाराचेंच काम आहे—अथवा । देवील एक प्रकारचा जुळूमच आहे ! ह्मणून ह्मणतो आपल्यावरील जुळूम, अन्याय आणि आपल्या साम्य तक्रारी आपण बादशाहापुढें—

बोमगार्टनः—हं, अहो तें सारं कर्तव्य होऊन चुकलं आहे.

रेडिंग:-काय ह्यगता?

बोमगार्डिन:-काय ह्यगता काय ? माझ्या संंधाचो सारी हकीगत तुझांला ठाऊकच आहे. ती सारी हकीगत खुद्द बादशाहाच्या कानावर बाल्याची ह्यगता मी त्याच्या राजधानीत गेलों. तों सल्लु ममलतगारांच्या मार्फत दाद लागेल ह्यगता द्वारपालांच्याकडून मला समजून मिळाली. या राजमंड्यांनी शिरस्त्याप्रमाणं लेखी अर्ज पाठविण्याची मला सल्ला दिली. लेखी अर्ज केल्यावर "सध्यां बादशाहांना तुमचा समक्ष अर्ज घ्यावयाला पुरवद नाही पुढं केव्हां तरी पाहतां येईल" अशी मला समजून मिळाली.

रेडिंग:-काय ह्य ता ?

बोमगार्डिन:-काय ह्यगतां ? तेंच ह्यगतां. माझ्या सारखेच दुसरे अर्जदार तिथें आले होते त्यांचाही वाट माझ्याचप्रमाणें. आपल्या स्वाभियाचा ज्युक्त तो जान; तो मी येत अपनांना माझ्या वाटेंत लागणाऱ्या राजवाड्याच्या एका दाटनांत रडत उभा होता; सरदार वाटे व तेजरफील्ड हेही तिथेंच उभे होते. ते मला जवळ बोधवून ह्यगते:-आतां अशी दाद लागण्यावरखे दिवस उरठे नाहीत. तुमची दाद तुझांलाच लावून घेतली पाहिजे. कारण बादशाहानं आपल्या प्रत्यक्ष भावाच्या मुलाचा खून करून-त्याचा गादीवरील हक उडवून देऊन ही गादी बळकावली, हें तुम्ही विनंरथांत काय ? हे ज्युक्त साहेब इतके दिवस

अज्ञान होते. आतां वयांत आले. आगे ते आपल्या सल्ल्या इस्टेटीचा ताबा व आपला स्वतंत्र अधिकार चाचविण्याची परवानगी मागताहेत, तर ह्यांना काय उत्तर मिळतें याचा कांहीं कल्पना तरी आहे का तुझांला ? काय ह्ये "तुम्ही अजून पूर्ववर्त्या व तरुण आहांत तेव्हां ही एवढी सगळी इस्टेट व स्वतंत्र अधिकार तुझांला इतक्यांत देणें वाजवी हागार नाही."

रेडिंग:-काय ह्यगता ? आपल्या ज्युक्त साहेबांना असे उत्तर मिळालें ह्यगतां एकून ? पण मला वाटतं त्यांनीं बादशाहाला स्वतः भेटून फार नम्रगणानें जर समक्ष विनंति केली असती--

मेस्वथळ:-नाहीं हो. माझ्या बाबांचे जसे सळय बालून डोंळे काडले तसे तुमचे अथवा तुमच्या बापाचे डोंळे काढल्या-शिवाय तमच्या डोंऱ्यांत प्रकाश नाही पडायचा नोट.

बोमगार्डिन:-नाही तर प्रत्यक्ष माझ्या कायकोची इतक घेण्याचा जबा माझ्यावर प्रसंग आला तसा तुमच्यावर आल्याशिवाय तुमचे डोंळे घाबेन उबडायचे नाहीत. मनुष्याचा धर्मच आहे हा की प्रत्यक्ष त्याच्यावर कोणताही प्रसंग येऊन गुदरल्याशिवाय त्याला त्या प्रसंगाचें वास्तविक म्बळून कधीच कळत नाही. व त्याच्या ठिकाणी खरी आस्था व कळकळ हीही येत नाही.

वाल्टर:—आणि तें ज्याला कळेल तोच आपल्या तरवारीला हात घालील. दुमऱ्याची काय छाती आहे ?

मेलचथल:—तर ठरवा दिवस. उशीर कां आतां? असल्या थंड्या—छे: दमदार—मंडळींच्या नादीं लागण्यांत अर्थ नाही. अशानं सगळंच फिसकटून जाऊन सारंच ऑफिस व्हायचं.

रेडिंग:—काय क्षणता? इथपर्यंत मजल आली एकून. मेलचथल, कोणत्याही गोष्टीला असा उतावीळपणा उपयोग नाही. मग ह्या तर राजकारणाच्या गोष्टी आहेत. त्या जरा दमानं आणि धिमेपणानंच केल्या पाहिजेत.

स्टॉफेचर:—रेडिंग, आजपर्यंत सगळ्या गोष्टींचा तुम्ही क्षणतां त्याप्रमाणें विचार होऊन आज रोसवर्ग व सारेन या किल्ल्यांवर कोणी कुठून जायचें आणि कधीं हल्ला करायचा तो दिवस ठरवायचा आहे.

बोमगार्टन:—येत्या ख्रिस्तमस टाईडला बादशाहाला इथून नजराणे पाठविण्याकरतां जेसलर ह्या नव्या किल्ल्यापैकीं एका किल्ल्यावर दरवार भरविणार आहे, तिथं आपल्यापैकीं दहावारा जणांनीं कट्यारी छपवून जावं. इतर लोकांनीं अगदीं कडेकोट हत्यारबंद होऊन किल्ल्याच्या बाहेर छपून छपून असावं. आणि आमच्यापैकीं एकाचा किल्ल्याच्या दरवाजांत प्रवेश झाला क्षणजे कर्णा फुंकून इतरांना इशारत द्यावी. आणि

ही इशारत मिळतांच सर्वत्रांनीं किल्ल्यावर एकदम हल्ला करून किल्ला काबीज करावा.

मेलचथल:—किल्ल्याचा तट चढून जाऊन आंतचा दरवाजा उघडा टाकण्याचं काम माझं.

स्टॉफेचर:—रोसवर्ग सर झाल्याबरोबर त्याच्या माचीवरील गंजी पेटवून एकच आगीचा लोळ करून द्यावा. एवढा इशारा इतर पहाडी लोकांना बस होईल. गंजी पेटलेल्या पाहून तेही त्यांच्याचप्रमाणें क्रोधानं पेटून आपले तिरकमटे घेऊन धांवत येतील चाल करून किल्ल्यावर आपल्या मदतीला—तरीपण इतकंही करून तो जेसलर आपल्या हातीं लागेल कीं नाही याची शंकाच आहे. कारण त्याच्या जवळची शिबंदी फार कडवी व करारी आहे. ते आपले प्राण जाईतोपर्यंत जेसलरच्या जिवाला एवढासा देखील धक्का लागू द्यायचे नाहीत. आणि त्याला जिवंत राहू देणं क्षणजे सगळ्यांत धोक्याचं.

मेलचथल:—ह्या कामगिरीवर माझी योजना करा.

बोमगार्टन:—मी क्षणतो ह्या कामगिरीवर माझी नेमणूक व्हावी. कारण माझा मृत्यु ठरून चुकला होता. टेलमुळें तो टळला. त्यानें माझे प्राण वांचविलेन, ते मी देशकार्याकरितां खर्ची घालण्यास तयार आहे. आणखी आतां या जगांत अमुक एक करावं अथवा अमुक एक न

करावं असा हेतूही पण नाही काहीं उरला माझा !

रेडिंगः—काय ह्यणता ? जरा दमानं ध्या. तो काल—तो सर्वव्यापी काल—सगळं आपोआप वडवून आणील. ही पहा रात्र संपलीच बहुतेक, आणि अरुणोदयही झाला. सूर्यकिरणांची ही थोडथोडी प्रभाही पडू लागली. तर चला उठा, चांगलं फटफटीत उजडायच्या आंत आपण जिकडच्या तिकडं निवून जाऊं; चला.

बोमगार्टनः—चला ध्या तर शपथा.

मेलचथलः—शपथा ध्या. पण ह्या जेसलरच्या कामगिरी संबंधानें काय ? ती कामगिरी माझ्यावरच सोंपविली पाहिजे. माझ्या पोरसवेदपणावर, अथवा तरुणपणामुळे याचं रक्त उसळ्या मारतं आहे अशावर जाऊं नका. माझं रक्त खवळण्याचं कारण वेगळंच आहे. तुम्ही वृद्ध आहांत, पोक्त आहांत, माझ्याएवढीं तुम्हांला मुलं आहेत. तुम्हीच सांगा तुम्हांला असं वाटत नाही, कीं आपल्या मुलांनीं आपली अब्रू आणि आपला लौकिक राखावा, गमावू नये. तुमचे डोळे सळ्या घेऊन कोणी हरामखोर जर काढू लागला तर त्या हरामखोराला शासन करण्याचं तुमच्या मुलांचं कर्तव्य नाही का ? कां असे संशयात्मक सुद्धेनं कां वचतां ? कां रेडिंग, तुम्हीं काय ह्यणतां ? असे लांब लांब कां उभे तुम्ही ? अजून तुमची शेतवाडी आणि गुरंदोरं शाबूत आहेत—ह्या तुमच्या डोळ्यांच्या

नरट्यांतून-गुडगुड्यांतून—अजून तुमचीं बुबुळें आहेत, आणि तुमचे तुम्ही अजून जिवंत आहां, ह्यणूनच ही अशी अंगचोरी वाटतं ? पण याद राखून असा या जुलमी जेसलरच्या तडाख्यांतून आपण पार सुटलों असं आज जरी तुम्हांला वाटत असलं तरी जुलमी अधिकाऱ्याची समशेर प्रत्येकाच्या डोक्यावर रात्रंदिवस लोंवत असते; ती त्याच्या मानेवर पडून त्याची केव्हां दोन खांडोळीं करून टाकील हें कोणाला कळायचं देखील नाही ! काय ह्यणतो मी ? तो काल-तो सर्वव्यापी काल- आपोआप कायकाय आणि कसकसं वडवून आणील हें मनुष्याला सांगतां येणार नाही. माझ्याच चापासंबंधानं पहा—काय होता त्यांचा अपराध ? पण—गिळून टाकतो मी तें सारं आतां—आणि जेसलरची कामगिरी माझ्यावर सोंपविण्याची तुम्हांला विनंति करितों.

स्टॉफेचरः—मेलचथल, हीच जर तुमची उत्कट इच्छा आहे तर जेसलरला संभाळा तुम्हीं, बोमगार्टन तुमच्या मदतीला असूं देत. बाकीचं सारंही, इतर तरवारबहादूर मंडळी वाल्टरफर्स्ट आणि मी पाहून घेतों.

बोमगार्टनः—चला तर, या उदयाचलावर येणाऱ्या सूर्याला सगळेजण हात जोडा आणि त्याचीच सगळेजण शपथ ध्या कीं, “ हातीं घेतलेलं महत्कार्य सगळेजण “ कुचराई न करितां एक दिलानं झटून—पार “ पाडूं. शत्रूच्या फंदफितुरीला भीक न

“घालतां मरेतोपर्यंत लढून एक गतस्वातंत्र्य
 “तरी पुन्हा संपादू अथवा शेवटची धडपड
 “करून आपलं कर्तव्य उरकून ज्या मार्तीतून
 “आह्मी निर्माण झालो त्या मार्तीशी तरी
 “पुनः मिळून जाऊं. एक जय किंवा अपजय;
 “मारूं अथवा मरूं; याशिवाय दुसरा
 “विचार नाही.” अखंड गुलामगिरींत आणि
 परदास्यांत राहण्यापेक्षां त्या जगद्रक्षक
 परमेश्वराच्या दयाघनतेवर निश्चल विश्वास
 ठेवून आपल्याला काय करायची ती एकदां
 शेवटची धडपड करूं! जेसलर हा आपल्या-
 सारखाच मनुष्य आहे. एका मनुष्यानं
 दुसऱ्या मनुष्याला पाहून भेदरून जाऊन
 व्यर्थ थरकांप भिण्यांत काय अर्थ! चला
 तर हात जोडा आणि घ्या शपथ—[सर्व
 शपथा घेतात. त्या घेऊन झाल्यावर]

स्टॉफेचरः—चला जाऊं. मात्र ठरल्या-
 प्रमाणे सर्वांनीं आपलं काम चोख रीतीनं
 उरकावं इतकंच सुचवायचं आहे.
 (सर्व जातात)

मेलचथलः—ब्रह्म. ही जेसलरची काम-
 गिरी तर माझ्यावरच सोंपविली आहे.
 आतां मी अन् तो जेसलर पाहून घेऊं!
 पाहून घेतलं, मला हवा तसा जेसलर-
 वर सूड उगविला, तरी माझ्या बाबांचे
 डोळे त्यांना थोडेच येणार आहेत पुन्हा!
 पुनश्च उगवणाऱ्या स्वातंत्र्याच्या दिवसाची
 उगवती सुप्रभात आपल्या डोळ्यांनीं पाह-
 ण्याचं ह्या जन्मीं तरी नाही आतां त्यांच्या
 नशिबीं. पाहण्याचं नाही त्यास माझा नाइ-

लाज आहे पण अशी सुप्रभात उगवल्याचं-
 मात्र खास ऐकू येईल तुहांला! ठरल्या-
 प्रमाणे रोसवर्ग सर होऊन जेसलर व
 त्याचे अनुयायी यांची आह्मांला हवी तशी
 वाट लावतां आली व आमच्या विजय-
 दुंदुभीचा प्रतिध्वनि ह्या सगळ्या पहाडभर
 घुमून राहिला ह्मणजे अर्थातच सगळे पहाडी
 भिल्ल हे माझ्या बाबांचं सांत्वन करायला
 जातील आणि मग अर्थातच बाबांना जी
 आज कायमची रात्र होऊन बसली आहे
 ती जाऊन चकचकित सूर्योदय झाल्याचं
 त्यांच्या अंतर्चक्षूंना तरी स्पष्ट दिसू लागेल.
 [पडदा पडतो]

प्रवेश ३ रा.

स्थळ—अॅल्टार्फचा दरवाजा.

वाल्टरः—हा अॅल्टार्फचा दरवाजा.
 इथपर्यंत मी तुहांला आणून सोडलं. येतो
 मी आतां.

जेसलरः—थांब, उभा रहा जरा.

वाल्टर—छूत्, मला गेलंच पाहिजे. कारण
 माझी वाट पहात असतील. [जाऊं लागतो.]

जेस०ः—शुः चल, परत ये. कोण, वाट
 कोण पहातोय तुझो? चल् बोल झटदिशीं.
 हें पहा मी भिकारी नाहीं. मी चांगला श्री-
 भंत आहे. आणि माझ्या हातीं सत्ताही पण
 आहे. तुला चांगलं बक्षीस देईन मी.

वाल्टरः—हें पहा अगदीं संध्याकाळ
 झाली, आणि मला बराच लांबचा पल्ला.
 गांठायचा आहे अजून. अगोदरच उशीर

झाला आहे. [जाऊं लागतो.]

जेस०:—थांब ह्मणतोना. तुला बक्षीस देण्याचं जसं माझ्या हातीं आहे तसंच तुला शिक्षा करण्याचंही पण माझ्या हातीं आहे.

वाल्टर:—हें मला पूर्वीच कळतं तर तुझाला सावध करून इथवर आणून पोंचि-वण्याच्या भरीस मी खाचित पडलों नसतों!

जेस०:—अरे, मी कोण आहे हें ठाऊक आहे कां तुला?

वाल्टर:—छत् मुळींच नाही.

जेस०:—तर मला आपल्या बापाचं नांव सांगायला इतका भितोस कां? बोल—

वाल्टर:—पण माझ्या बापाचं नांव घेऊन तुझाला काय करायचंय?

जेस०:—अरे तूं माझ्या इतका उपयोगी पडला आहेस, तर कुठें जातां येतां तुमच्या घरावरून मी गेलों तर मी त्याचे आभार मानीन ह्मणतो.

वाल्टर:—असल्या शुल्लक गोष्टीबद्दल जर कोणी आपले आभार मानूं लागला तर तें माझ्या बाबांना रुचायचं नाही.

जेस०:—शुल्लक गोष्टीबद्दल! अरे तूं माझे प्राण वाचविले आहेस.

वाल्टर:—मग ? तुमच्या जागीं दुसरं कोणीही असतं तरी त्याचेही मी असेच वाचिवले असते, व तसं करणं माझं कर्तव्यच होतं. ह्मणून ह्मणतो मला आपण व्यर्थ अडवून धरूं नये. जाऊं दे मला.

जेस०:—तुला जाऊं देतो की—पण

अगोदर बापाचं नांव सांग आपल्या. आंत कोण आहे पहाण्यावर?

पहारेकरी:—(आंतूनच) कोण आहे ?

जेसलर:—मी जेसलर.

वाल्टर:—जेसलर ! हं !

जेस०:—(संत्र्यास) पकडा ह्याला. कां अजून तरी सांगतोस कीं नाहीं आपल्या बापाचं नांव ?

वाल्टर:—नाहीं, साफ नाहीं सांगत.

जेस०:—तर तुझ्या हातापायांत बेड्या अडकावून तुला अंधारकोठडींत कैद करून ठेवायला सांगतो. नाहीं तर सांग, मुका-ट्यानें सांग.

वाल्टर:—छत् अशानं तर मुळींच नाहीं सांगणार.

जेस०:—तुझा गळा दावून तुला ठार करून टाकायला सांगेन यांना. नाहीं तर बोल नांव बापाचं.

वाल्टर:—जीव गेला तरी बेहेत्तर—कधीं नाहीं सांगणार !

जेस०:—ह्याला घेऊन जा इथून आणि रूडालफाला पाठवून द्या इकडे. [संत्री त्यास दरवाजांतून घेऊन जातो.] (स्वगत) हा एव-दासा पोर आणि याची ही विलक्षण हिंमत आणि छाती पाहून माझ्या पोटांत धस्स होतं ! याच्या हातांत जर मी बेड्या ठोकिल्या नाहीत तर हा पुढं मागं माझी सत्ता हिरावून घेईल कीं काय असं वाटतं मला केव्हां केव्हां ! यानं माझे प्राण वाचिवलेन ह्मणून याला

कैदेंत घालूं नये ह्मटलं तर उद्यां हा जेसलरचे प्राण वांचिवले ह्मणून सर्वत्र सांगत सुटणार ! याला नुसतं याच्या बापाचं नांव विचारलं अन् तें काढण्या-करितां मी आपलं होतं नव्हतं तेवढं करून पाहिलं पण ह्यानं शेवटपर्यंत त्याची विल-कुल दाद लागूं दिली नाही. एवढ्या वयांत हा स्वातंत्र्याच्या लांबलांब गोष्टी सांगतो, तेव्हां वरांत याचा बाप असल्या गोष्टींचा खल करीत असल्याशिवाय पोराच्या तोंडीं कुठल्या येणार असल्या गोष्टी. हा कडे-एवढे भयंकर कडे आणि डोळे फिरून जाणाऱ्या दरडी हां हां ह्मणतां किती भराभर चढला अन् उतरला. त्याच्या तें कांहीं फिकिरींतच नव्हतं जसं. तेव्हां अशा पोराचा बाप कोण हें समजणं अगदीं जरूर आहे. अशीं पोरं निर्माण करणारे बाप जर जिवंत राहिले तर पुढं मांगं आपल्यावर भयंकर गसंग येऊन गुदरायचा ! तर मुळांतच हात घालावा. ह्मणजे पिलांना पंखच नकोत मग फुटायला !

[रूडाल्फ येतो.]

रूडाल्फ, त्या पोराला तुरंगाकडे पाठि-वलात ? ह्या वयांत हा स्वातंत्र्याच्या मोठ-मोठ्या गोष्टी सांगतो. बापाचं नांव सांग ह्मणून त्याला कांहीं देऊं करून पाहिलं, धाक दपटशा दाखवून पाहिला, पण कांहीं केल्या तो थांग ह्मणून लागूं देईना. तर ह्याच्या बापाचा पत्ता लावून आणा

अगोदर. आपला पोर हरवला ह्मणून कुठं तरी या पाहाडांतच तो शोधित असेल त्याला. या पाहाडांत चारी बाजूने शिपा-यांच्या टोळ्या पाठवा. आणि तो सांपडल्या-बरोबर त्याला खेंचून आणा ह्मणावं माझ्यासमोर. ह्या मुलाला पाहिल्यापासून ह्याचा बाप एकसारखा माझ्या डोळ्यांपुढें दिसतो आहे. हा या दरडी आणि किल्ल्याचे तट भराभर चढून येऊन, माझी मान-गुटी धरून तटावरून मला खाली फेंकून देत आहे असं दिसतं मला. तर त्याचा पत्ता लागल्याशिवाय मला चैन नाही पडायचं. त्या पोराला ह्मटलं तुझा बाप जर अँल्टार्फमध्ये येऊन राहिला तर त्याचं कल्याण होईल, तर तो ह्मणतो कल्याण कसचं उलट अकल्याण आणि स्वातंत्र्यहानि मात्र होईल. ह्या वयांत हे उद्गार ! ह्मणून ह्मणतो प्रथमतः त्याच्या बापाला पकडून आणण्याची तजवीज करितो. ह्याचं हें स्वातंत्र्याचं खूळ मला पार मोडून टाकलं पाहिजे. तर असं करा, ही माझी टोपी घ्या, अन् ही एका निशाणा-वर उंच धरून भर बाजारच्या चवाठ्या-वर जाऊन उभे रहा. आणि जाणाऱ्या येणाऱ्या प्रत्येकानं हिला सलाम करून अदबीनं जावं ह्मणून दवंडी पिटवा. जर कोणी तसं करायला हरकत घेईल अथवा कांहीं दंडेली अथवा मगरूरी करील तर त्याला एकदम धरून कैद करून खेंचून घेऊन या माझ्यासमोर. जा चुकूं नका यांत.

अंक ३ रा.

प्रवेश १ ला.

स्थळ—(अँल्टार्फ नजीकचें एक मैदान. मागच्या बाजूस एका निशाणावर जेसलरची टोपी धरली आहे. पुढच्या बाजूस वृक्षांची दाट झाडी आहे. व मागें लांबवर ब्रॅनबर्ग दिसत असून सभोर्ती हिमाच्छादित पर्वत उभे आहेत.)

प्रवेश—(रूडाल्फ, शिपाई, दवंडीवाला वगैरे. मिचेल, व्हर्नर, बुइल्यमटेल व इतर पौरजन.)

दवंडीवाला:—(दवंडी वाजवून) हे तमाम अँल्टार्फचे लोकहो, ह्या निशाणावर तुमच्या बादशाहाच्या प्रतिनिधीची—ह्मणजे सुभेदार—जेसलरांची टोपी ठेविली आहेहो; तर जेजे ह्मणून तमाम लोक खरे राजनिष्ठ असून बादशाहावर प्रेम करीत असतील त्यांनीं ह्या टोपीला अदबीनें सलाम करून जावं हो ! जे लोक मुजरा करायला येणार नाहींत, अथवा येऊन तो योग्य अदबीनें करणार नाहींत त्यांना दंड करून तुरंगांत टाकलं जाईलहो ! ह्मणून तमाम लोकांना ही दवंडी पिटवून इशारा दिली जाते आहेहो. तर प्रत्येकानं येऊन सुभेदार साहेबांच्या टोपीला अदबीनें मुजरा करून जावंहो. राजाची आज्ञा पाळणं हें प्रजेचं कर्तव्य आहे व त्यांत त्यांचं हित आहेहो.

बुइ०:—काय ऐकतां आहे मी हें !

माझे कान शाबूत आहेत काय ? [कांहीं लोक मुजरे करून जातात व कांहीं टवाळी करितात व टोपीकडे पाहून हंसत उभे राहतात.]

व्हर्नर:—टेल, चलचल जाऊं इथून आपण मुकाटानं.

बुइ०:—माझ्या कानांना आणि तसाच ह्या डोक्यांना भ्रम तर नाहीं झाला? व्हर्नर, ते पहा, ते पहा सगळेजण मुकाट्यानें मुजरे करताहेत ! अरे अरे अरे! मनुष्यांनीं ताळ सोडला. त्यांच्यांत मर्दपणाचा आणि माणुसकीचा गंध देखील उरला नाहीं काय ? यापुढे आपल्याला मनुष्य ह्मणवून घेणं ह्मणजे मोठ्या शरमेची गोष्ट. त्यापेक्षां पशु झाललं काय वाईट! पण पशुसुद्धां आपले पशुत्वाचे गुण सोडून आपल्याहून नीच योनींतील प्राण्यांचे गुणधर्म स्वीकारल्याचेंही कधीं आपण पाहिलं नाहीं कीं ऐकलं नाहीं. ह्या सगळ्यांनीं मनुष्ययोनीला आज खाली पाह्यला लावलं ! त्या एका काठीवर उभ्या केलेल्या जुलमी जेसलरच्या टोपीला मुजरा ! उद्यां तो आपल्या फाटक्या बुटाला करायला सांगेल !

व्हर्नर:—चल, चल बोवा इथून. त्यांनीं आपल्याला पाहिलं नाहीं तोंच निघून जाऊं आपण इथून.

बुइ०:—हा प्रकार पाहून माझ्या अंगाचा धडका होऊन जात आहे. आणि डोकंही पण अगदीं भणभणायला लागलं

आहे ! असं असतां मी इथून येऊं ह्यण-
तोस? तूं जा पाहिजे तर. माझे पाय नाही
निघत इथून.

[टोपी नजक]

रूडाल्फः—(एका गृहस्थास) अरे ए,
तुला हंसायला काय झालं ?

पहिला गृहस्थः—कधीं हंसलो ? मी
तर त्या गृहस्थास इतकाच खालीं लवून
मुजरा केला.

रूडा०ः—लवून मुजरा केलास पण तूं
हंसलास; तें कां बोल ?

पहिला गृहस्थः—ही नवीन तन्हा.
बवून हंसं आलं इतकंच.

रूडा०ः—असं, तर हें घे याचं बक्षीस!
आणि पुन्हा न हंसतां सलाम कर आणि
घालता हो समजलास ?

बुइ०ः—खाशी, खाशी ! खूप मासला
आहे.

रूडा०ः—(दुसऱ्या एकास ठोंसा
मारून) हा गध्या, लवून अदवीनें नाहीं
सलाम करितां येत ? वांक वांक जरा
हरामखोरा.

बुइ०ः—खाशी ! खाशी.

रूडा०ः—हें घे बक्षीस या मगरुरीवद्दल.
आतां यापुढें तरी शीक किती लवून
मुजरा करायचा तें !

बुइ०ः—किती लवून मुजरा करायचा
त्याचें कांहीं मोजमाप आहे वाटतं ?
या रूडाल्फचं हें उद्दामपणाचं भाषण
ऐकून माझ्या अंगाची तर नखशिखांत

लाही होऊन गेली आहे !

व्हर्नरः—टेल, चल इथून आपण
जाऊंच कसे निघून. डोळ्याआड आणि
मसणपाड.

बुइ०ः—व्हर्नर, त्या हरामखोरानं त्या
विचान्याला जो दणका दिलान तो जर
तो मला देता तर त्याच वेळीं दाखिवला
असता त्याला माझा हात ! काय करूं !

व्हर्नरः—बुइल्यम बुइल्यम, तुझ्या
अंगाला विलक्षण कंप सुटला आहे. तर
चल, इथून जाऊं आपण. इथं राहून नाहीं
उपयोग, चल.

बुइ०ः—कां? कोणची हरकत आहे इथं
उभं राहिला ? व्हर्नर, आज ह्या हराम-
खोरानं ह्याला मारलन ! उद्यां आमच्यावरही
हीच पाळी यायची भीति आहे. प्रत्यक्ष
मार खाणं काय आणि त्याची भीति असणं
काय दोन्ही सारखींच. ह्या जुलमी गव्हर्न-
राच्या एका मानेच्या खुणेबरोबर आमच्या
हातांत जर खास बेड्या पडणार, तर
मग आत्तांपासूनच त्या आमच्या हातांत
पडलेल्या आहेत असंच नव्हे काय ?
आह्यांला वाद्यांनीं जखडून टाकायला त्यानें
नुसतं बोट वर उचलायचा अवकाश, मग
आह्यांला अजून जखडलं नाहीं असं ह्यण-
ण्यांत तरी काय अर्थ ? पण व्हर्नर, तुझ्या
सारख्याच्या हातून प्रत्यक्ष बेड्या नाहीत,
प्रत्यक्ष वाद्या नाहीत आणि प्रत्यक्ष मार-
हाण नाही तर ती आहे असं कसं ह्यण-
वेल ? जा, तूंच जा इथून.

[इतक्यांत एक मिचेल नांवाचा जवान मर्द प्रवेश करितो.]

रूडा०:—अरे ए, मुजरा कर मुजरा!

मिचेल:—तें कां रे बुवा ?

रूडा०:—कां रे बुवा ? ही स्वारी तर अगदीं अरेतुरेवर आली ! (ओरडून) मुजरा कर ह्मणून सांगतो, मुकाट्यानं कर. आणि मग विचार कशाला आणि कां ह्मणून. नसती पंचाईत करण्याचं कारण नाही, समजलास ?

मिचेल:—पंचाईत तर करणारच. पण मुजरा फिजरा मात्र नाहीं करणार.

बुडू०:—वा: यंरे मर्द ! याचं नांव मर्द !

रूडाल्फ:—त्या टोपीला सगळ्यांनीं मुजरा करावा असा सुभेदारांचा हुकूम आहे.

मिचेल:—तुझ्या वायकोची जर ती टोपी असती तर तिला मात्र मी प्रेमपूर्वक लवून मुजरा केला असता.

बुडू०:—शाबास ठीक हेटाळणी चालली आहे !

रूडाल्फ:—कां ! ऐकू येतं कां नाहीं !

मिचेल:—येतं मग—?

बुडू०:—शावाम ! या चोरांशीं अंसच वागलं पाहिजे ताळ्यानं.

रूडाल्फ:—एकदां अखेरचं सांगतो— पुन्हा नाहीं सांगणार—त्या टोपीला मुजरा कर.

बुडू०:—व्हर्नर, मोड, हात सोड माझा.

रूडाल्फ:—अरे ए हुरामखोरा, ऐकू

येतं का नाहीं ? कान बीन फुटले आहेत वाटतें.

मिचेल:—‘ हुरामखोरा ’ !

बुडू०:—सोडरे जाऊंदे मला.

व्हर्नर:—त्याचा कैवार घेऊन तूं धांवावंस इतक्या योग्यतेचा तो माणूस नाही. तो गांवांतला एक उडाणटपू पोळ आहे झालं. सगळ्या गांवभर चकाट्या पिटीत फिरावं हा याचा धंदा !

बुडू०:—तें कांहीं असो. हा जातिवंत मरद आहे मरद ! व्हर्नर, अरे मला कां धरतोस तूं ? सोड, हात सोड माझा.—अरे ए मरद, जवान अदमी ? व्हर्नर, छत् तूं कां धरतोस मला ?

रूडा०:—हुरामखोर नाहीं तर, जेसलरच्या टोपीला मुकाट्यानं सलाम कर.

मिचेल:—छत्, खुद्द जेसलरला देखील नाहीं करणार !

रूडाल्फ:—पकडा त्याला ! [शिपाई त्यास पकडण्यास पुढें सरसावतात.]

बुडू०:—(त्यांचे अंगावर जाऊन) खबरदार ! पुढें पाऊल तरी टाका कीं तोडूनच टाकीन. हुरामखोर नाहीं तर ! पर-मेश्वरानं आपला चिदांश ठेवून निर्माण केलेल्या मनुष्यावर जर आपले गव्हार हात टाकशील तर खबरदार ! तुझीच लववा आपल्या माना त्या टोपीपुढें आणि साष्टांग दंडवत देखील घाला पाहिजे तर तिच्या-पुढें ! तुमचंच शील आहे हें. तुझीं आपल्यावगेवर दुसऱ्याला कां ओढनां

आणखी? ते जन्मतःच स्वतंत्र आहेत. त्यांना लवायचं अन् मुजरे करायचं माहित नाही. ते सदेदित असे ताठ असणार! त्यांना लवायचं आणि मुजरे करायचे ह्मणजे एक परमेश्वरापुढे! येवढेच काय ते ठाऊक!

रूडाल्फः—कायरे ए नामदे, भिता तुम्ही? असं भागूत्राईसारखं काय करितां?

बुद्धः—त्यांना एक नुसतं पाऊल तरी पुढं टाकूंदे ह्मणजे सांगतो कसं कायतं. एकदां यांच्या या भेकड कळपाहून जरा मोठा कळप होता लांडग्यांचा. त्याची अन् माझी पडली गांठ. पण त्याला देखील पार उधळून लावलं मी हां हां ह्मणतां! नुसती गंमत करून दाखविली मी ती. नुसती गंमत! आणि तेही हातांत धरायच्या एका लहानशा दंडकण्यान—छे: काठानं—ह्याच्यापेशां दिखील बारीक होती ती. निम्यानं ह्मणाना. (रूडाल्फचे हातांतील शस्त्र हिसकून घेतो. रूडाल्फ धूम ठोकतो. व शिपाईही पळतात.) ओहो! सशांनीं लांडगेहोलपट करायची! ह्मणजे काय चमत्कार! अहो अँल्टार्फचे लोकहो, कशाला—भिता कशाला तुम्ही? पाह्यलंत आतां तरी तुम्ही इतका वेळपर्यंत कशाला भीत होतां ते? मनुष्यावर घातलेल्या पोषाखाला आणि त्यांच्या नुसत्या वरील भपक्याला भीत होतां तुम्ही! कां असे कां तुम्हीं उभे तटस्थ? कसलं आश्चर्य वाटतं आहे तुम्हांला इतकं? अरे त्याच्या-

कडे काय बघतां असे इतके निरखून! तो तुमच्यासारखा माणूसच आहे, आणि तुम्हांला ज्या काय कृति करितां येतील त्याच तो करीत आहे. मग तुम्ही कां नाहीं करीत त्याच्यासारखे? अथवा तुम्हांला स्वतःचीच शुद्धि नाहीं—कां तुम्हीही माणसं आहांत हेंच तुम्हीं विसरलांत? कां काय, आहे तरी काय? तुम्हांला मन आणि अंतःकरण हीं आहेत आणि तुम्हांला विचार करण्याचीही शक्ति आहे. आणि मनुष्ये काय काय करूं शकतात हेंही तुम्हांला दिसतं. आणि तुम्हांला हातही पण दिले आहेत परमेश्वरानं. इतकं सगळं असून मग असे आंधळ्यासारखे कां करितां उगीच? रानावनांतील श्वापदे ज्यांना डोकीं नाहीं, ज्यांना विचार करण्याची शक्ति नाहीं तेसुद्धां स्वतंत्र आहेत. मग तुम्हीतर डोक्याचे विचारी प्राणी आहां. त्यांची तुम्हीं शिकार करूं लागला ह्मणजे तीं सुद्धां भरा-भर कड्यावरून उड्या टाकून परमेश्वराने निःसर्गतःच दिलेल्या स्वातंत्र्याकरितां जीवकीं प्राण टाकतात. आणि तुम्हांला—तुम्ही—माणसासारखीं माणसें असून—गुलामगिरींत राहणं बरं वाटतं? अरे त्या प्राण्यांच्या डोक्यांत स्वातंत्र्याची कल्पना देखील नसतांना तिच्या प्राप्त्यर्थ त्यांची धडपड सुरू असते आणि तुम्ही खुशाल पार-तंत्र्याच्या बेड्या घालून घेऊन स्वस्थ बसतां? काय बघता कां असे भेक्या-सारखे वर माना करून? त्या जवान

मर्दाचं मरदपणाचं कृत्य पाहून थिजून गेलांत, किंवा तें डोळे उघडून बघण्यांत कांहीं मर्दपणा तुमच्यांत उरला नाही ? अथवा त्या काठीवर उभी केलेली जेसलरची टोपी बघून तर नाही तुमच्या अंगांत भीतीनं हें असं शहारं भरलं ? तसं असेल तर तुमच्या भीतीचं हें कारणच समूळ नाहीसं करून टाकतों. हें पहा ! हा पहा ह्या जेसलरच्या ह्या चढेल आणि उद्दामपगाला मी आपल्या पायाखालीं तुडवून टाकतों. [ती काठी व टोपी भुईवर पाडून तुडवितो.]

मिचेलः—ओहो ! हो हो हो हो. हा पहा जेसलरचा कपाळमोक्ष झाला ! हें त्याचं शीर ! (टोपी दाखवितो) आतां इतक्यांत तें एका काठीवर टांगलेलं दिसत होतं आणि इतक्यांत तें मातीशीं मिळून गेलं !

[इतक्यांत रूडाल्फ कांहीं हत्यारबंद शिपायांसह येतो.]

रूडाल्फः—धर त्याला !

[व्हर्नर व मिचेलशिवाय इतर मंडळी पळून जातात.]

बुइ०ः—हं वेढा घातलात ?

मिचेलः—घालूं देत ! मी आहे इथं तुमचा दोस्त !

व्हर्नरः—वेडापीर नाहीतर ! चल नीघ इथून अगोदर. हो चालता (त्यास घालवतो.)

रूडाल्फः—अरे बघता काय असे भेक-च्यामारवे ? एकदम तुडून पडा त्याच्यावर

आणि टाका जखडून त्याला. (ते पुष्कळ खटपटी नंतर टेलला कैद करितात. व वेड्या घालून मग उठवून बशिवतात) उठवा त्याला. चला घेऊन.

बुइ०ः—हरामखोरानो !

रूडाल्फः—हं चालूं दे. तुझी जिभली अजून खुली आहे ह्मणून लवलवते आहे ती अजून, दुसरं काय ?

बुइ०ः—चोरा !

रूडाल्फः—चला बघता काय ! चला त्याला किल्ल्याकडे घेऊन.

बुइ०ः—हरामखोर, बेवकूब नाहीतर !

(त्यास घेऊन जातात.)

मिचेलः—चल् सोड मला. त्या सिंहाला त्यांनीं जखडून चालिवलाय अगदी ! अरे, त्याच्या हातापायांत वेड्या ठोकून त्याला नेताहेत आणि इथं तूं मला अडिवतो आहेस !

व्हर्नरः—मिचेल, चल् इकडे ये माझ्या-बरोबर. त्याची कैदेतून सुटका करण्याची जर तुझी इच्छा असेल—अन् तितकी तुझ्या अंगांत हिंमत असेल तर चल ये माझ्या बरोबर मी तुला एक ज्ञान मार्ग दाखवितों. त्या मार्गानं गेलास कीं हटकून साधलंच ह्मणून समज तुझं कार्य ! आजपर्यंत तूं असा पाणिदार आहेस हें आह्मांला ठाऊक नव्हतं, आतां तुझ्यावर विश्वासायला दिकत नाही वाटायची आसांला. चल ये वर.

मिचेलः—हा आलों. कोणचा मार्ग सांगा पाहूं.

व्हर्नरः—[त्याचे कानांत कांहीं सांगून] येत्या क्रिस्टमसचा दिवस ठरिव आ आहे. त्या दिवशीं सगळ्यांनीं चारी बाजूंनीं उठावणी करायची कीं काम फत्तेच झालं ह्मणून समज. चल तर. (जातात)

प्रवेश दुसरा.

स्थल—(अॅल्टार्फ जवळील मैदानांतील सुभेदाराचा तंबू)

प्रवेश—(जेसलर प्रवेश करितो.)

जेसलरः—(स्वगत) त्या कैद्याला माझ्यापुढं घेऊन ये ह्मणून सांगितलं असून अजून कसा नाहीं आला रूडाल्फ त्याला घेऊन ? एकट्यानं आज दहा जणांना पिटाळून लावलन ह्मणजे आहे काय ! भरभक्रमच माणुस असला पाहिजे तो ! त्याला नुसतं आवरायाला ह्मणे पंधरा सोळा माणुस ! ह्मणजे काय झालं ? बेड्या घालतांना ह्मणे कोण त्रास झाला ! जवळ पहारेकऱ्यांना सुद्धां फिरकू देत नाहीं. नुसत्या हातापायांतल्या बेड्या हापटून त्यांना भेवडावून सोडतो ! जशा काय त्या त्याच्या तरवारी अन् कट्यारीच आहेत ! कैदवंद असतांना जर हा प्रकार तर खुला असल्यावर हा किती टाकील उडवून धुमाकूळ ! रूडाल्फच्या सांगण्यांत

तो कोणी पहाडी—भिल्ल आहे असं आलं. मला वाट दाखिवणाऱ्या त्या वाटाच्या हेकट पोराचा आणि याचा कांहीं संबंद तर नसेल ! [इतक्यांत रूडाल्फ कैद केलेल्या टेलला घेऊन येतो. त्यास पाहून आपल्याशीं] हें प्रकर्ण तर मोठं विलक्षण दिसतं ! केवढा धिप्पाड अदमी हा ! याचं हें रुंदट छाताड, हे फिरलेले दंड, हे लालबुंद इंगळसारखे डोळे, हे काळेभोर ताठ कळे हे बघून भीति वाटायची अन् धडकी भरायची ! पण याला पाहून मला कां बरें असं कांपरं भरल्यासारखं झालंय ? माझी छाती एकदम धडधडू लागली ! छे. हें असं नाहीं उपयोगी. मी सुभेदार आणि हा माझा कैदी असं असतांना हें नाहीं उपयोगी. हा माझ्याकडे आपले डोळे फाडफाडून रोंखून बघतो आहे. त्याच्या दृष्टीकडे मला आपली दृष्टि लावून पाहवत नाहीं. पण असं होऊं देऊन उपयोग नाहीं. [टेलला] कायरे ए, हुकमाप्रमाणें माझ्या टोपीला सलाम कां नाहीं केलास तूं ? कां बोलत कां नाहीस ?

बुइ०ः—लहर नाहीं लागत ह्मणून.

जेस०ः—कैद्यांना लहर ! आमच्या लहरीप्रमाणें कैद्यांची लहर लागली पाहिजे समजलास ?

बुइ०ः—कोण कैदी ?

जेस०ः—तूं—

बुडू०:—मी ! मी कैदी अन् तूं ? सैतान का खवीस ?

जेस०:— हं ! जरा जीभ आंवरून बोल. तुझ्या हातांतल्या बेड्या आणि हे लंगर ठोकले आहेत त्यांची तरी कांहीं लाज—

बुडू०:—हं ! विड्या आणि लंगर ! ह्याच्यापेक्षां दसपट वजनाच्या घालून त्यांनीं जरी मला जखडून टाकून जमिनीला खिळून टाकलं तरी देखील त्यांच्या सह मी ताठ उभा राहीन—तूं काय समजला आहेस ? याची भीति कोणाला ? तुझ्या सारखे दुसऱ्याच्या मुंड्या मुरगाळून त्यांची चीजवस्त अपहार करणाऱ्या सैतानांना आणि खविसांना ! मला कशाला दाखिवतोस या बेड्यांची आणि लंगरची भीति ! ज्या मार्तीतून मी उत्पन्न झालों तिथूनच उत्पन्न झालेले हे लोखंडाचे तुकडे आहेत. यांना तर मी आपले सगे दोस्त—भाऊ-समजतो ! (हातपाय हापटतो) ह्या बेड्यांची आणि लंगरांची लाज बाळगूं काय ? लंगरांची लाज ! कुठल्या हरामखोराच्या हुकमावरून अडकिलेले हे माझ्या हातांत ?

जेस०:—मोठ्या धिटाईनें विचारतोससा ?

बुडू०:—मोठ्या धिटाईनें दबकावतोस ?

जेस०:—अजून जिरत नाहीं वाटतं रग ? मस्ती आली आहे वाटतं ?

बुडू०:—जिरेल मग ! चल अगोदर कुस्ती करूं आणि मग मस्ती जिरवूं ! पाहूं कोणाला आली आहे ? आणि कोण कोणाची जिरिवतो ती !

जेस०:—तोंड संभाळून बोल. बेशरम, मगरूर नाहींतर—याद राखून ऐस माझा राग मोठा वाईट आहे !

बुडू०:—माझाही राग मोठा वाईट आहे !

जेस०:—(स्वगत) कोण उद्दाम आणि मगरूर अदमी आहे हा ! (टेलला) माझ्या तुडें तुझ्या रागाचं कांहीं चालायचं नाहीं.

बुडू०:—(बेड्या व लंगर उचलून) काय ! (जेसलर चपापतो तें पाहून) घाबरूं नकोस असा—

जेस०:—(चपापून, पण पुनः धीरानें) हापट, हवे तितके हात हापट ! करणार काय तूं हात हापटून ?

बुडू०:—करणार काय ? माझ्या हाता-पायांत निसर्गतः असणारं स्वातंत्र्य अजून पूर्वीच्या सारखंच कायम आहे हें दाखविणार !

जेस०:—स्वातंत्र्य ! थांब ह्या स्वातंत्र्याच्या वलगना पार उपटून टाकितो एका क्षणांत !

बुडू०:—थांब तर मीही तुझ्या ह्या सैतानगिरीला गाडून टाकतो एका क्षणांत !

जेस०:—रूडालफ, बघता काय ? (टेलला) तुला ठाऊक नाहीं राजांचा क्रोध कसा धगधगीत असतो तो ?

बुडू०:—ठाऊक आहे मला सारं. राजांच्या क्रोधाची मजल फार झालं तर मृत्यूपर्यंत. त्याच्या पलीकडे ती काय अमणार ?

जेस०:—होय, तिथपर्यंतच. तिथपर्यंत काय थोडी झाली ?

बुड०:—थोडीच, तर काय ? राजाची सत्ता फारफार झालं तर प्राण हरण करील; पण त्याला मनुष्यानं संपादन केलेला लोक्रिक व अब्रू, त्याच्या आंगचे सद्गुण व तज्जन्य चांगुलपणा, त्याचं सत्याचरण व त्या सत्याचरणामुळं त्याच्या अंगी साहजिकच येणारं अत्यद्भुत तेज, त्याची सत्कृत्यं व त्या सत्कृत्यामुळं लोकांनी त्याचा केलेला बहुमान, त्यानं केलेल्या उपकृति व त्यामुळं सर्वतोमुखी पसरणारी त्याची कीर्ति, हीं मात्र हरण करितां येणार नाहीत. हीं हरण करण्याचा प्रयत्न करणं ह्यणजे सूर्य नारायणाचा दैदीप्यमान प्रकाश हरण करूं पाहण्यासारखं, अथवा आपल्या मळकट बोटानं त्याला काजळ फांसण्याचा प्रयत्न करण्यासारखंच—हास्यास्पद—आहे.

जेस०:—तें कसंही असो. तुझे प्राण हरण करण्यापूर्वी तुला हवी तसली शिक्षा करण्याचं व तुझा हवा तो छळ करण्याचं आमचे हातीं आहे.

बुड०:—पण सगळ्या पापावद्दल शासन करण्याचं व निरापराध्यांस शासन करणाऱ्यावर सूड उगविण्याचं परमेश्वराच्या हातीं आहे.

जेस०:—शासन आणि सूड !

बुड०:—हो शासन त्याणि सूड !

जेस०:—कोण करणार ?

बुड०:—(वर बोट व डोळे करून) तो दयाघन परमेश्वर !

जेस०:—तें काय ह्यणून ?

बुड०:—तो दयाघन आहे व या पहाडा-वराल आणि दऱ्याखोऱ्यांतील सर्व जणांनी त्याची तशी दया भाकळी आहे ह्यणून !

जेस०:—एकूनतू या पहाडांत राहतोस तर—

बुड०:—हो. मग—ह्यणणं काय तुझं ?

जेस०:—सगळं सांगतों, पण पहाडांत कुठेस वरं ? उत्तरेस कां दक्षिणेस ?

बुड०:—उत्तरेलाय नाहीं अन् दक्षिणेलाय नाहीं !

जेस०:—तर कुठें ? पश्चिमेला ? कां पूर्वेला ?

बुड०:—कुठे कां असेना ! त्याची तुला पंचाईत ?

जेस०:—हो मलाच पंचाईत ;

बुड०:—तुलाच पंचाईत ! तर नाहीच सांगत जा.

जेस०:—वरं तें जाऊंदे तर. तुझं लग्न-विघ्न झालंय कीं नाहीं ?

बुड०:—झालंय मग ?

जेस०:—मग काय ? कांहीं मूल बाळ ?

बुड०:—दोन मुलगे आहेत. मग ह्यणणं काय तुझं ?

जेस०:—दोन मुलगे आहेत ? [स्वगत] तर तो पोर याचाच तर नसेल ! [मोठ्याने] रूडालफ जा, त्या कैद केलेल्या पोराला घेऊन या पाहूं इकडं.

दुइ०:—त्या कैद केलेल्या पोराला ! त्या कोणच्या ? कोणाच्या पोराला कैद केले आहे ? [स्वगत] माझ्यातर नाही !

[रूडाल्फ नजरकैदी केलेल्या वाल्टरला घेऊन येत आहे.]

दुइ०:—छत् वाल्टरच हा ! हा माझा मुलगा आहे हें जर यांना कळलं तर हे खास ठेवणार नाहीत ह्याला ! माझ्या बरोबरच ह्याचाही अंतच करतील हे ! माझी अन् त्याची दुरून जरी नजरनजर झाली तरी बस. दुरूनच इशारत देईन मी त्याला; पण ही कशी द्यावी ! मना तू आतां दगडापेक्षां देखील कठिण हो ! आलेच ते ! [ऐकून] वाल्टरचीं हीं पावलं हीं चिमुकलीं पावलं किती हलक्यानं पडत आहेत जमिनीवर ! वाजत देखील नाहीत कशीं तीं ! पण तींच माझ्या छातीवर किती जोरानं पडताहेत ! दडपून जाते आहे माझी छाती त्यानं ! ह्या हरामखोरांनीं याला देखील एकून कैद केला तर !

वाल्टर:—(टेलच्या धनुष्याकडे दृष्टि लावून आपल्याशीं) हा तर माझ्या बाबांचा तिरकमठा, आणि माझ्या बाबांना तर यांनीं कैद करून आणलं आहे ! बाबांच्या बघण्यावरून त्यांची माझी जशी कांहीं ओळखच नाही असं ते दाखवितात; तर आपणही आपली ओळख दाखवू नये.

रूडा०:—ते बघ.

वाल्टर:—काय ?

रूडा०—तमं निकड बघ.

वाल्टर:—पाहिलं. काय बघू हणतोस ?

रूडा०:—तो बघ तुझा बाप.

वाल्टर:—माझा बाप ? छत् !

दुइ०:—(स्वगत) माझा नेत्रसंकेत याला कळला तर एकून !

जेस०:—[रूडाल्फला] रूडाल्फ, हा कांहीं याचा मुलगा असल्याचं दिसत नाही.

रूडा०:—मी तर हणतो कीं, खात्रीनं हे बापलेंक आहेत. अन् मला वाटतं यदाकदाचित् कधीकाळीं असा प्रसंग आला तर एकमेकांला ओळख द्यायची नाही हें यांचं अगोदरच ठरून चुकलेलं असावं.

जेस०:—थांब तर, परीक्षाच पाहू आपण याची. [मोठ्याने] त्या कैद्याला वाड्यापुढच्या मैदानांत घेऊन चला आणि ह्या हरामखोराचं डोकं उडविण्याकरितां त्या मांगांना तयार राह्याला सांगा कुन्हाडी घेऊन ! लौकर झटपट आटपा अगदीं. ह्या हरामखोराला देहान्त शासनच पाहिजे ! [एकीकडे] रूडाल्फ, त्या मुलाकडे पाहिलंस नीट निरखून ?

रूडा०:—अगदीं छान पाहिलं. तो त्याचा मुलगाच याबद्दल मला तरी आतां बिलकुल शंका नाही. “डोकं मारण्या” करितां हे शब्द ऐकल्याबरोबर तो एकदम असा कांहीं दचकला कीं काय सांगू !

जेस०:—पाहूच पण आपण नीट. (मोठ्याने) चला घेऊन चला ह्याला—

दुइ०:—थांबा—थांबा जरा—

जेस०:-काय? करायचं काय थांबून!

बुइ०:-जरा एक घटकाभर थांबा-

जेस०:-छत्, पाव घटकासुद्धां नाहीं-

मग घटकाभर कुठून!

बुइ०:-एक पळभर तरी-

जेस०:-चला घेऊन चला त्याला!

बुइ०:-जरा जरा थांबा. मला ह्या मुलाशी थोडं बोलायचंय!

जेस०:-तुझा मुलगा आहे की काय तो?

बुइ०:-आणि असं समजूनच तूं त्याच्या देखत माझं डोकं मारण्याकरितां मला घेऊन जायला सांगतोस की काय? तर मग मनुष्याच्या ठिकाणीं जन्मतःच असणारं वात्सल्य देखील तुझ्या ठिकाणीं नाहीं तर!

जेस०:-बोल, बोल तुला काय बोलायचं आहे तें त्याच्याशीं (एकीकडे) रूडालफ, लक्ष्य असूं दे त्यांच्यावर. (वाल्डरला टेलकडे घेऊन जातात.)

बुइ०:-बाळ, तुझी माझी जरी ओळख नाहीं-आणि तें एका परीनं बरंच आहे ह्मणायचं!-तरी पण तुला बघितल्याबरोबर मला माझ्या मुलाची एकदम आठवण झाली. तोही तुझ्याच वयाचा आहे.तो आतां कुठं असेल-कां कोणी दुष्टानीं त्याला माझ्यासारखाच कैद केला असेल, कां काय-तें मला तरी कांहींच सांगतां येत नाहीं-तरी पण तुझी अन् त्याची-यांतून तुझी सुटका होऊन जर

कधीं काळीं गांठ पडली तर त्याला इथली ही सारी हकीगत सांगून ह्मणावं "तुझा बाप "मला भेटला होता, अन् त्यानं माझ्या " डोक्यावर हात ठेवून-मला आपल्या " मुलाच्या ह्मणजे तुझ्याच ठिकाणीं- " कल्पून-"तुझा देश स्वतंत्र झाल्याचं " पाहण्याला जगायला परमेश्वर तुला " आयुष्य देऊंदे, अथवा प्रसंगच आल्यास " तूही आपल्या देशाकरितां माझ्या सार- " खाच मरण्यास तयार हो," असा आशी- " वाद देऊन माझं चुंबन घेतलन " (त्याचें चुंबन घेतो)

रूडा०:-पाहिलंत, त्यानं त्याचं चुंबन घेतलन, व तो पोर रडायलाही लागला!

बुइ०:-बाळ, रडतोस काय असा? तुझ्या ठिकाणीं जर माझा मुलगा असता तर तो आपल्या डोक्यांतून एक टिपूस देखील काढता ना. कारण त्याला अवघड अवघड कडे, भयंकर दरडी हे चढून जाऊन त्यांच्यावरून मेघांचा कडकडाट, बिलकुल न डगमगतां ऐकण्याचा आणि आकाशांत एकच गडगडाट करून यच्च-यावत् सगळ्या जगाचे डोळे दिपवून टाकणाऱ्या दैदीप्यमान विद्युत्प्रकाशाकडे डोक्याचं पातंही न लवूं देतां एकसारखी टकमक दृष्टि लावण्याचा सराव आहे. तर तो तुझ्यासारखा असा डगमगून डोक्यांतून पाणी नाहीं काढायचा ! त्याची माझी ज्या वेळेस ताटातूट झाली त्या वेळेस मी त्याला जेव्हां सांगितलं कीं " मरण आलं

तरी बेहेत्तर, पण मनुष्यानं आपलं सद्वर्तन सोडूं नये. कारण अशा प्रसंगीं तें मरणच मनुष्याच्या कीर्तीस कारण होतं," त्याबरोबर त्याच्या डोळ्यांतून टच्चकरनं पाणी आलं! त्याला सांगायला जें मी अत्तां तुला सांगितलं, हेंच जर मी त्यालाच अत्तां सांगितलं असतं तर त्यानं आपल्या डोळ्याला एक देखील टिपूस येऊं दिलं नसतं कीं त्यानं आपले डोळे देखील भरून येऊं दिले नसतेन!

रूडा०:—तें पहा.

बुडू०:—सांगूं कीं नको त्याला—हेंच फार झालं अगोदर. तरीपण सांगावाच याच्या-जवळ निरोप.

जेस०:—कशाबद्दल? अन् कोणाला?

बुडू०:—अरे काळा, माझं डोकं उडवून जिला तूं विधवा करणार तिला! समजलास? तर जरा वाजूला हो तूं—तिला निरोप सांगूदे मला ह्याच्या जवळ. [वाल्टरला] अन् हें बघ, माझ्या मुलाला—ह्मणजे तुझ्या दोस्ताला ह्मणावं कीं, तूं आपल्या आईला सांग—'कीं माझं डोकं उडवितांना मी एक स्वतंत्रतेची कीं दुसरी तुझी आठवण काढून मग सुन्नानं आपले प्राण सोडले.' आणि त्याला ह्मणावं तुला आपल्या बापाची शेवटची आज्ञा ऐकायची असेल आणि त्याचा तुला आशीर्वाद पाहिजे असेल तर तूं आपल्या आईवर अकृत्रिम व अलोट प्रेम कर आणि तिला आपल्या गुणानं माझी आठवण

देखील होऊं देऊं नकोस! (आपल्याशीं) शाबास! डोळ्यांतून एक देखील टिपूस न काढतां अगदीं गंभीर व शांतपणानं हा मी सांगतो तें ऐकून घेत आहे. आणि इकडे माझे डोळे तर भरून घेत आहेत. ऐकून माझ्यावर देखील यानं ताण केलीन!

रूडा०:—[जेसलरास] पाहिलंत—हा आपला मुलगा आहे असें कळल्यास त्याचाही आपल्याबरोबरच शिरच्छेद होईल या भीतीनं यानं ही कशी बतावणी चालिवली आहे पहा:—

जेस०:—हें बरीक नव्हतं माझ्या लक्षांत आलं इतका वेळ. (शिपायांस) अरे ह्याला आणि ह्या पोराला दोघांनाही घेऊन चला वाड्याच्या मैदानांत. दोघांचीही एकदमच डोकीं उडवा ह्मणावं! (टेलला) तुझा नव्हेना हा मुलगा? मग असा कां बघतोस?

बुडू०:—माझ्याबरोबरच ह्याचंही डोकं उडावयाचं? तें कां? यानं काय केला आहे असा अपराध?

जेस०:—'अपराध'? माझ्या आज्ञेचं उलंघन. याशिवाय दुसरा कोणचा मोठा अपराध असणार? चलारे न्या ह्याना पुढें चालून—

बुडू०:—हा तर अजून अर्भक आहे. याच्या ओगवरचा अजून जार देखील वाळला नाही—

जेस०:—अरे बघता काय? न्या ह्मणतोना—

बुइ०:—अन् कदाचित् तो आपल्या आईबापांचा एकुलता एक मूल असेल !

जेस०:—फिकीर नाही.

बुइ०:—त्याची आई त्याच्याकरितां टाहो फोडील—

जेस०:—तिनं मरेसतोंपर्यंत जरी टाहो फोडिला तरी आम्हांला काय त्याचं?

बुइ०:—अरे तुमच्या ठिकाणीं काळे कुळकुळीत फत्तर असते तर त्यांना देखील दयेचा पाझर फुटला असता! अन् तो तुम्ही रक्तमासाचीं माणसं असून ज्या-अर्थीं तुम्हांला फुटत नाहीं त्याअर्थीं तुमचीं अंतःकरणं लोखंडाचींच बनविलीं असलीं पाहिजेत! अथवा तुम्ही माणुस नसून खरोखर सैतान, खवीस, समंध अथवा भूतयोनीतील कोणी तरी मांसाहारी दुष्ट पिशाचेंच असलीं पाहिजेत! त्याअर्थीं तुमच्याशीं यापुढं गयावया येऊन अथवा करुणा भाकून उपयोग नाही! चल बाळा, ये असा. आजपर्यंत जगांत कसं राहवं हें मी तुला शिकविलं, आतां त्या कृतांत काळाला—त्या मृत्यूला—कसं ताड द्यावं हें शिकवितों तुला—

जेस०:—तर मग हा तुम्हा मुलगा तर?—

बुइ०:—[वाल्टरला छातीशीं घट्ट आवळून धरून] हो माझाच—माझाच मुलगा हा!

जेस०:—मला बाटलंच तें! आतां ठीक आहे! आतां तुम्हां नांव काय तें बोल.

बुइ०:—माझं नांव?—अथवा तें आतां सांगितलं काय अन् न सांगितलं काय एकच. मला टेल् छणतात.

जेस०:—(साश्चर्य) टेल्! बुइल्यम टेल?

बुइ०:—होय तोच मी.

जेस०:—स्विटझर्लंडचा प्रख्यात बांका तिरंदाज तो तूच तर! आणि ब्रामगार्टनला आमच्या अधिकाऱ्यांच्या तावडींतून सोडवून, बोटींत घालून वाऱ्यासारखा एकट्यानं वल्हवून नेल्यास तो तूच नव्हे का? आम्हांला तुम्ही एकदां तिरंदाजी पाहायची आहे. तुम्हा तीर म्हणजे ह्यगे कधीं चुकायचा नाही असं ऐकतों! तेंच पाह्यचं आहे तर आम्हांला एकदां! आमच्या म्हणण्याप्रमाणं चाडलास तर ठीक. नाहीतर तुम्हे भयंकर हाल करून तुम्हां डोचकं उडवीन! नीट लक्षांत ठेव! मात्र आमच्या हुकुमाप्रमाणें चाललास तरच तुम्हे अन् तुम्ह्या मुलाचेही पण प्राण वांचतील, एरवीं न'हीं. मी दोषांचीही मुक्तता करीन व दोषांनाही जीवदान देईन. मात्र आम्ही सांगूं त्याप्रमाणें तुला आपली तिरंदाजी आम्हांला दाखविला पाहिजे.

बुइ०:—म्हणजे?

जेस०:—म्हणजे काय? तुम्ह्या अचुक शरसंधानाचा मासला पाह्यचा आहे आम्हांला. अन् तो आम्ही ज्या रीतीनं दाखवि म्हणून सांगूं त्या रीतीनं दाखविला पाहिजे आम्हांला.

बुइ०:—कोणच्या रीतीनं दाखवूं? (ते

वाल्टरकडे पाहतो)

जेस०:—तू आपल्या मुलाकडे जें रोंखून न्याहाळून पाहिलंस त्यावरून आमच्या मनांतलं खास ताडलंस तूं!

बुइ०:—रोंखून न्याहाळून पाहिलं ! म्हणजे? रोंखून न्याहाळून पाहिलं अन् तेवढ्यावरून ताडलं ! काय ? तिरंदाजी कशावर करायची तें ? तुझ्या मनांतलं मीं होऊन ताडलं ! छे : माझ्या—खुद्द माझ्या मुलावर माझी तिरंदाजी दाखवायला नाही सांगणार तुझी—खास नाही सांगवणार तुमच्यानं असं ! मला नाही वाटत मी तुमच्या मनांतलं बरोब्बर ताडलंस !

जेस०:—बहुतेक बरोब्बर ताडलंस. शंभर पावलांवरून एका सफरदळावर तीर धरून त्याचीं दोन शकलं झालेलीं पाह्यचंय मला?

बुइ०:—आणि तें माझ्या मुलानं आपल्या तळहातावर धरायचं कीं काय?

जेस०:—छत्.

बुइ०:—छन् ! तर ? त्याचं देठ तुटल्या-जागी तीर मारून तो आरंपार काढ असं तुमचं ह्मणणं कीं काय?—

जेस०:—तसं कांहीं नाही, त्याचीं दोन शकलं झालीं ह्मणजे झालं. माल तें आह्मी तुझ्या मुलाच्या डोकीवर ठेवणार ! आणि त्याच्यावर तुला आपला नेम धरला पाहिजे !

बुइ०:—माझ्या मुलाच्या डोकीवर सफरदळ ठेवणार !

जेस०:—हो. ही शर्त. ही पाळलीस तरच तुझे अन् तुझ्या मुलाचे प्राण वांचतील. नाहीतर इथं दोघांचीही डोचकी पडतील !

बुइ०:—तू का अदमी आहेस कां सैतान आहेस ?

जेस०:—बोल. कबूल आहे कीं नाही तुला हें ?

वाल्टर:—कबूल ! कबूल !

बुइ०:—(मुलाकडे निरखून पाहून) अरे हा तर मूर्खित काळडून दिसतो आहे मला ! याच्या मनांतून बापाकडून आपल्या मुलाचा खून करावायचा आहे !

जेस०:—रूडाल्फ, तो आमच्या ह्मणण्याला जर कबूल असेल तर त्याच्या बेड्या आणि लंगर काढून टाका.

बुइ०:—खुद्द बापाच्या हातून मुलाचं डोकं मारवायचं !

जेस०:—कां आहे कीं नाही तो कबूल ?

वाल्टर:—आहे कबूल.

(शिपाई टेलच्या बेड्या काढूं लागतात. व त्या काढीत असतां टेल मुळीच भानावर असत नाही.)

बुइ०:—मी आपल्या हातानं ! अन् आपल्या स्वतःच्या मुलाचा खून ! ज्या हातानं मी त्याचं लालनपालन केलं—ज्या हातानं मी त्याला कुरवाळलं—जे हात मी त्याच्या अंगा-

वरनं फिरिवले—ज्या हातानं धरून त्याला मी दऱ्याखोऱ्यांतून, कड्या दरडीवरून हिंडिवले—त्या हातानं त्याचा खून पाडूं! कोण भयंकर अशोर कर्म हें! नुसत्या उच्चारानं शहारे येतात अंगावर! कल्पनेनं डोकं फिरून जातं! मग प्रत्यक्ष कृति करायचा प्रसंग आला ह्यणजे काय होईल! परमेश्वरानं माणसाच्या अंगांत हाडा मासाच्या ऐवजीं जर निढळ पोलाद घातलं असतं तर मी ह्यणतों त्याचं मन इतं निःशंक बनतं कीं कितीही भयंकर अशोर कृत्य करायला मग तें कचरतंना! मला वाटतं माझ्या अंगांत सध्यां हाडं अथवा मांस नसून त्यांत पोलादच भरलं आहे खच्चून! कारण माझ्या मुलाच्या रक्तानं माझा तीर लाल करण्यास सांगणाऱ्या अधमावर सूड उगवून त्याचा खून पाडावा, त्याच्या रक्तानं आपला तिरकमठा आणि भाता रंगवावा, या राक्षसी विचाराशिवाय यावेळीं माझ्या मनांत दुसरे विचार येत नाहीत! मोठं भयंकर वादळ उठून जसं आकाश, पाताळ आणि पृथ्वी हीं तिन्ही अगदीं एक होऊन जावीत त्याप्रमाणं माझ्या अंतःकरणांत भयंकर विचारांनीं एकच हलकलहोल उमळून दिला आहे जसा! [बेड्या व लंगर पडतात.] चोरानों! हें काय केलंत? माझ्या बेड्या आणि लंगर कां काढलेत? चडवा ते माझ्या अंगावर! खून—अनू त्यांतून तो खून आपल्या

मुलाचा—करायला माझे हात वाहत नाहीत! चला या तर, घाला ते लंगर माझ्या हातांत! केवळ सुभेदारांच्या सांगण्यावरून मी आपल्या पोरगाचा खून करणार नाहीं! जेस०:—कां नाहींम कबूल?

वाल्टर:—बाबा, कबूल आहे ह्यण.— भितोस कां असा उगीच? मला नाहीं लागायचा तीर!

बुइ०:—कोणी सांगावं? तो तीर तुझ्या डोक्यांतून आरपार निघून जाईल, का तुझ्या डोक्यांत घुपून तो तुझीं बुबुळं फोडून टाकील, का तुझ्या आईनं तुझ्या गालाचं चुंबनावर चुंबन घेऊन प्रेमानं तुझे गाल लाल करून सोडलून त्या गालांना चाटून जाईल, का तुझ्या ह्या गोड कंठांतून आरपार निघून जाईल, का तो तुझे प्राणच हरण करून निघून जाईल, आणि त्या योगानं तिकडं तिचंही काळीज फाटून जाईल! कुणाला ठाऊक कोठपर्यंत मजल पोंचेल तें! पण या सगळ्याच्या मुळाशीं कोण आहे? हा सारा भूतखाना माजिवला आहे कोणी? तो सैतान कुठं आहे तो दाखवा मला अगोदर! त्याच्यावर मला सूड उगवायचा आहे.

जेस०:—कां आहेस कीं नाहीं तूं कबूल!

बुइ०:—माझा तिरकमठा आणि भाता कुठं आहे पण? तो द्या अगोदर!

जेस०:—तो कशाला?

बुइ०:—डोककं उडवायला!

जेस०:—कुणाचं?

बुडू०:-माझ्या मुलाचं डोचकं उडवायला सांगतांना मला?

वाल्टर:-बाबा, तुला कांहीं ते डोचकं उडवायला नाही सांग। माझं! उलटं माझ्या डोक्यावरचं सफरदळ नेम मारून उडवायला सांगून मला व तुला ते जीवदान देणार आहेत! मग नेम धर तर—अनमान कां उगीच? मी पाहिजेना तुझाला! मग आट्या तर—धरा शिस्त.

बुडू०:-बल हो पुढें तूं, हा झालो मी तयार. [एकदम विचार बदलून] छे: छे: छे: छे: अली प्राण घेणारी शिस्त कोण धरील! याच्या डोक्यावर शिस्त धरून—याचं डोकं रक्तवाळ करून तिच्याकडे मग काय याचं प्रेत कवटाळून धरून घेऊन जाऊं! (खेडानें एका बाजूस जातो.)

जेस०:-तुला जर हें कवूल नसेल तर तुझं अन् तुझ्या मुलाचं अशीं दोघांचीही आत्तांच्या आत्तां डोचकीं उडिवलीं जातील. तुझ्या मुलाचा खून तूच केल्याचं पातक तुझ्या माथीं बसेल. नाही तर मी सांगतो त्याप्रमाणें शिस्त धर अन् आपले अन् आपल्या मुलाचे दोघांचेही प्राण वांचीव. रूडाल्फ, हा जर कवूल नसेल तर बाळ्याच्या पृथ्व्या मैदानांत चला घेऊन या दोघांना.

वाल्टर:-(टेलच्या छातीशीं विलगून) बाबा!

बुडू०:-हं! तूं एक शब्द देखील काढू नकोस! तो ऐकून माझ्या अंतःकरणाला

घरं पडतात! तुझे शब्द ऐकण्यापेक्षां तूं मुका झालेलं पुरवेल! तूं मुका हो, मी मुका होतो, सगळं जग मुकं होऊं दे! पृथ्वी आणि स्वर्ग हीं देखील मुकीं होऊन जाऊं देन या वेळीं! या वेळीं सगळीकडे साममून आणि शानता पाहिजे असायला! अणजेच मी नेम धरतो! मात्र माझं भयंकर खुनी कृत्य पाहून वरून आकाशच गडबडलं तरच माझे हात आंखडतील, एरवीं नाही! बोला कुठं आहे माझा तिरकमग आणि भाता ? द्या तो इकडं—

जेस०:-रूडाल्फ, त्या मुलाला ह्याच्यापासून शंभर पावलंवर उभं करा. अन् त्याच्या डोक्यावर त्या झाडाचं एक सफरदळ काढून ठेवा. अन् सगळी तयारी झाली ह्मणजे ह्याच्या हातांत त्याचा तिरकमठा द्या.

रूडा०:-ठीक आहे[नसें करूं लागतो.]

बुडू०:-थांबा, मला याला एकदां शेवटचें भेटून घेऊं द्या. (भेटतो)वाल्टर! (कंठ दाटतो) यांतून जगलास तर यापुढें भेट नाहीतर ह्या जगांतली हीच आपली शेवटली भेट! (त्यास छातीशीं घट्ट धरतो.)

जेस०:-रूडाल्फ, तो उभा आहे तेथूनच शंभर पावलं मोजून त्यावर त्याच्या मुलाला उभं करा.

रूडा०:- (पावलं घालून) इथं होतात शंभर पावलं.

जेस०:-अगदीं बरोबर? पावलं घालायला चुकला बिकलास तर नाहीं? पांच

दहा जास्त भरलीं तर पत्करलीं. पण कमी भरतां कामा नये.

बुइ०:—‘कमी भरतां कामा नये’? ‘पांच दहा जास्त भरलीं तर पत्करलीं,’ अँ? एखाद्या लांडग्याची शिकार असती तर ५।१० कमी जास्त पावलांचा हिशोब नाही. पण इथं माझ्या मुलाचं डोकं जाण्याचा प्रसंग आहे! वरं आहे, हरकत नाही. (एकीकडे) पण चोरा, तू—[मोठ्यानं] तुझी वर सूर्यलोकाचं अंतर मोजा अगोदर!

जेस०:—[साश्चर्य] ह्यणजे!

बुइ०:—ह्यणजे माझ्या डोक्यांवर सूर्य येऊं नये असे उभे करा आम्हांला. इथं माझ्या मुलाला उभं करा आणि मला इथून शंभर पावलांवर करा—पाहू कोठें आहे तें सफरदळ?

जेस०:—हें घे—द्याच्या बरोबर देठांत जर तुझा तीर घुसला तर तू वांका तिरंदाज खरा!

बुइ०:—हें तर कुत्रकं आहे सफरदळ—

जेस०:—दुसरं द्या, त्यालाच घेऊं दे निवडून त्यांतून एखादं.

बुइ०:—[टोपलींतून एक निवडून घेऊन] हं. हें ठीक आहे. पण इथं बघायला येणाऱ्या मंडळींत माझा कोणी दोस्त आहे का? त्यालाच सांगणार आहे मी हें माझ्या मुलाच्या डोक्यावर ठेवायला.

व्हर्नर:—टेल, हा इथं आहे तुझा दोस्त—व्हर्नर!

बुइ०:—(जेसलरला) मला याच्याशी दोन शब्द बोलू द्या.

जेस०:—चोऱ पण लौकर आटप.

बुइ०:—ठीक आहे. (व्हर्नरला) व्हर्नर, भयंकर वादळ उठलं तरी त्यांत देखील न डगमगतां तू आपला हात देशील, हें मी जाणून आहे. आतां जास्त बोलायला वेळ नाही. व्हर्नर, याचं काय होईल याचा कांहींच नेम नाही सांगवत. कांहीं होवो पण सगळ्या कटवाल्यांना सांग की, आपलं ठरल्याप्रमाणें या जुलमी सुभेदाराच्या निशाणाचा उद्यां ह्या सूर्याचा उज्वळ किरणांना स्पर्शही होतां कामा नये! समजलं?—चला तर आतां; मी वाल्टरवर तीर तर धरतो, पण तुला वाटतं तो एक काडीभर देखील न हालतां स्वस्थ उभा राहील एका जागीं असं! (दोघेही चालत चालत जाऊं लागतात)

व्हर्नर:—हो. नरहायला काय झालं? अलबत् राहील.

बुइ०:—(मुलाकडे न पाहतां) वाल्टर कांपतोय विपतोय कीं काय?

व्हर्नर:—छत्. मुळींच नाही.

बुइ०:—अगदीं खात्री आहे तुझी!

व्हर्नर:—हो अगदीं खात्री आहे.

बुइ०:—त्याच्या चेहेऱ्यांत कांहीं फरक पडला आहे?

व्हर्नर:—छे: मुळींच नाही. उलट त्याचा चेहरा आनंदी व हंसका दिसत आहे. अन् मी ह्यणतो याची जर तुला

शंका असेल तर मागं किंचित् वळून पहा
ह्मणजे तुझी खात्री होईल.

बुडू०:—छत्. तसं वयण्याचं कारणच
नाहीं. व्हर्नर तूं जर सांगतो आहेस तर
आणखी काय पाहिजे ?

व्हर्नर :—इतक्या लहान वयांत त्याच्या
अंगी इतका ताठरपणा व इतकी छाती
कशी आली कोण जाणे.

बुडू०:—व्हर्नर, व्हर्नर! तूं ह्मणतोस तें
खरं आहे.

व्हर्नर:—तुमचा नेम चुकणारच नाही
अशी त्याची खात्री होऊन गेल्यामारखी
दिसते. व तो तुमच्याकडे मोठ्या विश्वास-
पूर्ण व प्रेमळ अशा दृष्टीनं पहात आहे.

बुडू०:—(विचारांत गढून उद्गारतो)
यंत्र रे मर्द! मर्द पण मर्द!! जातिवंत
मर्द!!! बस पुरे झालं. यापेक्षां जास्त
ऐकून उपयोग नाही. तो माझ्याकडे
विश्वासपूर्ण आणि प्रेमळ दृष्टीनं पहात आहे
असं ह्मणाला नाही? छे: पण नकोच ते
विचार या वेळीं. असल्या विचारांनीं मर्द-
पणाच्या आड हें पितृवात्सल्य मात्र यात्र-
याचें! व्हर्नर, मी इथं उभा राहून शिस्त
धरतो. आतां तूं वाल्टर उभा आहे तिथं
हें सफरदळ वेऊन जा आणि हें देउ
माझ्याकडे होईल असं करून हें वाल्टरच्या
डोक्यावर ठेव. मी तर आपलं अंतःकरण
काळ्या कपित्थ फत्तरामारलं वट्ट
केलं आहे आतां. मात्र हें वत्र, वाल्टरची
पाठू माझ्या लोंडाकडे होऊं दे; असं गुड-

व्यांवर उभं कर त्याला. अन् मग मी
सांगितल्याप्रमाणें त्याच्या डोक्यावर सफर-
दळ ठेव. आणि त्याला विलकुल न
हालतां अथवा चळवळ न करितां विस,
सफरदळांत मी नेमका तीर मारतो ह्मणून
सांग! व्हर्नर, जा; फार वेळ नको लावूं
आतां. झटपट उरकलं पाहिजे हें सारं.

व्हर्नर:—(जातो) हा चाललों तर.
(जातो)

बुडू०:—(रूडालफने दिलेलें धनुष्य
घेऊन) ओ:हो. माझाच तिरकमठा हा!
(रज्जूचा ठणत्कार करून तिरकमठ्यास
उद्देशून) मला कळूं लागल्यापासून
तुझी माझी दोस्ती आहे. पण
हा वेळपर्यंत तूं मला कधीं दगा दिला
आहेस असं मला तरी आठवत नाही. मग
आजच कसा देशील? तूं कधीं बदलणार
नाहींस अथवा माझ्यावर फिरणारही
नाहींस! तुझ्या संबंधानें फसगतीच्या अथवा
विश्वासघाताच्या कल्पना काढणें अथवा
कुशंका घेणं हेंच चमत्कारिक व कृतघ्न-
पणाचं! चल तर, माझी सगळी मदार
आतां तुझ्याचवर आहे. तारणार अथवा
मारणार तूंच. पण माझ्या चाणांचा भाता
कुठं आहे?

जेसलर०:—रूडालफ, त्याला एकच
तीर दे.

बुडू०:—[रूडालफ तीर काढीत असतां
त्यास] तुला तीर टाकतां येतात?

रूडा०:—हो.

बुड०:—तर भात्यांतून असे अडमुटा-
सारखेच तीर उपपतोस तर तूं ? हें पाहि-
लंस ह्या तूं उसपलेल्या तिराचं टोंक कसं
फिरून गेलं आहे अन् याचे पंख कसे
विसकटून गेले आहेत. आतां याचा
उपयोग ह्मणजे हाच ! (असे म्हणून तो
तीर मोडून टाकून फेंकून देतो.)

जेस०:—दुसरा दे त्याला.

बुड०:—[तीर घेऊन निरखून पाहून]
पाहिल्यापेक्षां हा बरा आहे, इतकंच. पण
ह्या फेंकीला नाही चालायचा हा. कारण
ह्या पंखांतच हा जास्त जड आहे. ह्यानं
कोण धरील शिस्त? (फेंकून देतो) इकडे
ध्या पाहूं तो माझा भाता. अशा शिका-
रीला—प्रत्यक्ष माझ्या पोटच्या पोराची
शिकार तीर म्हणजे पांच पंचविसांत एखादा
मिळायचा ! कां असे भितासे? मी तर एक
यःकश्चित्—कफळक—शुद्र प्राणी आहे.
अन् मला भिकारड्याला—माझ्या सभोवतीं
असणाऱ्या तुमच्यापैकीं प्रत्येकजण हत्यार-
बंद असूनही—भितां तेव्हां काय ह्मणावं ?
समजा हा सगळा भाता जरी माझ्या
जवळ असला तरी इतक्यांच्या पुढें माझं
काय चालणार ? मग देतां का नाही
तो भाता इकडे ? माझा मीच घेतों तीर,
हवा तसा निवडून.

जेस०:—द्या द्या त्याला त्याचा भाता.
मला वाटतं तुला त्यांतला एक देखील तीर
पसंत नाही पडायचा!

बुड०:—[गुडघ्यावर वांकून एक तीर

घेतो] असं काय? एकून विलक्षणच तर
हें—मोडुंच विलक्षण ह्मणायचं! तो पोर
तय र आहे का पहा अगोदर.

व्हर्नर:—तो अगदीं तयार आहे.

बुड०:—तर मीही आहे तयार! मात्र इथं
जमलेल्या सगळ्यांना माझी एक विनंति
आहे. ती इतकीच कीं माझी ही तिरंदाजी
होईतोपर्यंत कोणी बोलूं नये कीं चालूं
नये; एवढीशी देखील हालचाल उपयोगी
नाहीं! मी प्रत्यक्ष माझ्या पोरावर जो तीर
टाकित आहे तो केवळ त्याचे प्राण बचा-
वण्याकरितां; ह्याला तुम्ही सर्व साक्षीदार
आहां. तुमचा—तुमचा—सान्यांचा मला दुवा
असावा—दुसरं काय मागायचं तुमच्या
जवळ? आतां चप्प व्हा अगदीं कृपा करून.
[तिरकमठा वांकितो, व तीर लावून तो
उचलतो. इतक्यांत प्रेक्षकांपैकीं एकजण
गतप्राण होऊन खाली पडतो तें पाहून]
पाह्यलंत! हें असलं काय उपयोगी?—

जेस०:—चला न्या त्याला उचलून. हं
चल आटप तूं.

बुड०:—[पुनः तिरकमठा उचलून
शिस्त धरतो, तो एक स्त्री किंकाळी उोकून
मूर्च्छा येऊन पडते] पाह्यलंत? हा काय
प्रकार!

जेस०:—गधे—हरामखोर—चला घेऊन
जा तिला तेथून. हं चल आटप तूं—

बुड०:—आटपतोच. [शिस्त धरून तीर
टाकतो. तिरकमठ्यास टेंकून तटस्थ उभा
राहतो. क्षणभर सर्वत्र सामसूम होते व

प्रेक्षकांच्या "याचं नांव तिरंदाजी" हणून आनंदाच्या एकच आरोळ्या होतात.]

व्हर्नरः—(वाल्टरसह येऊन) वाल्टर अगदी बचावला गेला. त्याच्या एका केंसाला देखील नाही लागला धक्का.

वाल्टरः—(टेल्या) बाबा, बाबा! हां पहा तुझा वाल्टर. आणि हे तें सफरदळ! कां बोलत कां नाही बाबा तुम्ही माझ्याशीं!

व्हर्नरः—वाल्टर, त्याच्यानं बोलवत नाहीं!

वाल्टरः—(जेसलरला) सुभेदारसाहेब, बाबांना तुम्ही जिवदान दिलं आहेना?

जेस०ः—होय.

वाल्टरः—तर आतां आम्ही कांहीं कैदी नाहींतर—गुले आहोना आम्ही?

जेस०ः—हो. (रागांन ओठ चावीत किंचित् बाजूस जातो.) पण—

वाल्टरः—त्या परमेश्वरानंच खैर केलीन हणायची तर आज! [वर आकाशाकडे पाहून] हे प्रभो! सर्वांच संरक्षण करण्याला तूंच एक समर्थ आहेस!

व्हर्नरः—वाल्टर, टेल्या छतीवरील पैरण जरा बाजूला कर. हणजे त्याला जग मोकळी हवा मिळेल. [वाल्टर तसें करितो. तों टेल्या छतीजवळून एक तीर खाली पडतो. टेल् दचकतो. व वाल्टरला मोठ्या प्रमाने उचलून आपल्या छतीशीं घट्ट धरतो]

बुड०ः—वाळ, आज हा मला दुसरा वाल्टर दिलान देवानं! (सर्व प्रेक्षकांना आनंदाश्रु येतात)

जेस०ः—थांब जरा थांब. एकच तीर घे हणून सांगितलं असतां हा दुसरा तीर कशाकरितां वेतला होतास तूं? बोल, बोल हरामखोरा.

बुड०ः—सगळ्या तिरंदाजांचा असा रिवाजच आहे.

जेस०ः—'रिवाजच आहे'! असली लटपट नाहीं चालायची माझ्यापाशीं. खरं सांग. तुला जिवदान दिलंच आहे. मग कसली भीति खरं सांगायला. बोल, बोल. खरं बोल काय असेल तें. दुसरा तीर घेण्यांत खचित तुझा कांहीं तरी दुसरा हेतु होता. तुझा चेहराच सांगतोय.

बुड०ः—एक तर—पहिल्या तिरानं जर माझ्या मुलाचं डोककं उडलं असतं तर दुसऱ्या तिरानं तुझं उडलं असतं! मग माझा दुसरा नेम मात्र खास चुकला नसता!

जेस०ः—(दांत ओंठ चावून) अस्सं! मला वाटलंच होतं हे. रूडालफ, कैद कर हा हरामखोराला! भिता काय असे?

बुड०ः—जुलूम आणि वचनभंग! जुलूम आणि वचनभंग!

जेस०ः—वचतां काय? पकडा त्याला—

बुड०ः—धरा भिता कां असे? खुशाल धरा मला. पण ह्याबद्दल इथली. प्रत्येक दरी आणि प्रत्येक डोंगर हीं सूड

उगवतील! हा नाहक जुलूम आणि वचन-भंग होत आहे!

जेस०:-तुला जीवदान दिलं तें दिलं. तें नाहीं मागं घेत मी. पण ज्याअर्थी मला ठार करण्याचे तुझे दुष्ट विचार बाहेर आले त्याअर्थी तुला मोकळा सोडून उपयोगी नाहीं. ह्मणूनच तुला पकडून कैद करून अँलटर्फ किल्ल्याच्या अशा एका अंधारकोठडींत नेऊन टाकतो कीं, तिथं सूर्याचं अथवा चंद्राचं तुला कधीं दर्शन देखील होणार नाहीं. हीच शिक्षा तुला योग्य! दुमच्या तिरानें माझं मुंडकं उडिवणार होतास काय! (शिपायांस) अरे, वचता काय? कैद करा त्याला—आणि माझ्या बोटीवर नेऊन टाका त्याला.

व्हर्नर व प्रेक्षकांपैकीं कांहीं पुढारी. सुभेदार साहेब, आपल्या सारख्यांनीं इतकं जहाल जाऊं नये. अशा वर्तमानं आमच्याच काय पण—ज्याला परमेश्वरानं देखील वांचिवलान त्याला पुनः कैदेंत टाकून आपण साऱ्या मनुष्य—जातीच्या हक्कांची पायमल्ली करूं पाहतां! यावेळीं इथं खुद्द बादशाहा जरी असते तर ते देखील तुमच्या इतके निष्ठुर खास झाले नसते!

जेस०:-हक्कांची पायमल्ली होते आं! कोणी दिले आहेत ते तुम्हांला? बादशाही तरुतापुढें नम्र होऊन, मुईवर डोक्यां घामून ते मिळवावे लागतात. समजलां

ज्या अर्थी तुम्हीं माझ्या टोपीला मुजरा न करितां, तिला आपल्या पायाखालीं तुडवून, खुद्द बादशाहाचा अपमान करणाऱ्या ह्या टेलची तरफदारी करूं पाहतां त्या अर्थी तुम्ही देखील त्याच्याचप्रमाणें बंडखोर व राजद्रोही आहांत असं दिसतं. बादशाहा विरुद्ध बंड करण्याचा बेत दिसतो तुमचा. तुम्हा सगळ्यांना पुरं पुरं ओळखून आहें मी! शहाणे असाल तर या बाबतींत एक अवाक्षर देखील काढणार नाहीं तुम्हीं. नाहींतर कठीण जाईल फार, सांगून ठेवतो. याद राखून असा. रूडालफ, चला त्याला घेऊन.

बुइ०:- (व्हर्नरास व इतरांस) जा, जा तुम्ही. तुम्ही कां उगीच शीण करून घेता आपल्याला? जा तुम्ही.

वाल्टर:- (त्यास विलगून) बाबा, बाबा!

बुइ०:- (वाल्टरास दूर करून) हें पहा, तुम्हा बाप आतां तिथं वर स्वर्गांत आहे—त्याला मार आतां हाका!

व्हर्नर:-टेल, तुझ्या बायकोला सांगा-यचा आहे का कांहीं निरोप?

बुइ०:- निरोप कसचा! (मुलास सोडवून) ह्या वाल्टरला तिच्या स्वाधीन करून ह्मणावं हा तुम्हा मुलगा जिवंत आहे, अन् परमेश्वर भक्तांचा वाली आहे! आणि सत्याचा नेहमी विजयच व्हावयाचा! तर माझ्यासंबंधानं कांहीं देखील काळजी करूं

नको ! (शिपायांस) चला, न्या मला कुठं नेणार तें—

(पडदा पडतो.)

अंक ४ था.

प्रवेश १ ला.

स्थळ.—टेलचे घर—अंगण.

प्रवेश—हेडविग, तिचीं मुलें, मेलचथेल व बोमगार्टन.

हेडविग:—(वाल्टर जवळ घेऊन उभी आहे) मेलचथेल, तूं तर मला अगदींच नादान दिसतोस ! तूं पळून गेलास ह्मणूनच बाबांचे डोळे त्या हरामखोरांनीं काढले. अरे, याची तरी कांहीं शरम धर ! बोमगार्टन, तुमच्यावर त्या मांगानं आग पाखडली असतां तुमच्या मुक्ततेकरतां—घरांत न कळवितां परस्पर तडक जायचं झालं. तें तरी कांहीं स्मरायचं होतंत ! तुमच्या सगळ्यांच्या डोळ्यांदेखत तो चांडाळ—तो कसई—तिकडं कैद करून नेतो आणि तुम्हां स्वस्थ बसतां. तेव्हां काय ह्मणावें तुम्हांला ? तुम्हांला सोडवायला तिकडून आपलं पोर ह्मणायचं झालं नाही कीं, बायकोचीही आठवण झाली नाही—असं असतां तुम्हीं तिकडं धरून ते चांडाळ तिकडच्या हातांत बळ्या ठोकित असतांना काय करीत होता ? निजला होतात कां निशंत

चूर होऊन गेला होता ? तुमच्या सगळ्यांच्या मुक्ततेकरितां अगदीं एकटं उडी टाकणं होत असे पण आतां तिकडच्यावर प्रसंग आला तर तुम्हां सगळ्यांना मिळूनही संकटांत उडी टाकण्याचं सामर्थ्य व अवसान असूं नये हें लाजिरवाणें नव्हे कां ? दुसऱ्यावर संकट आलं ह्मणजे त्याच्याकरितां आपण आपले प्राणही जरी धोक्यांत घातले तरी तें आपल्यावरच आलं ह्मणजे आपल्या मात कोणी उपयोगी पडायचं नाही ही जगाची रीतच आहे, त्याला तुम्हीं तरी काय कराल ? कां बोला कीं—आतां अशीं खालीं तोंडं कां करितां ? वाल्टर, बाबा कुठं आहेत ? त्यांना सांग जा मेलचथेल आला आहे ह्मणून.

मेलचथेल:—नको नको ! त्यांना तोंड दाखवायला शरम वाटते मला. टेल्ला जेव्हां कैदेतून सोडवून आणीन व त्यांचे डोळे काढल्याबद्दल जेव्हां त्या जेसलरवर सूड उगवीन तेव्हांच बाबांना नमस्कार करीन. तोंपर्यंत माझे शब्द देखील त्यांचे कानीं पडायला नकोत. वहिनी, उद्यां सकाळच्या आंत टेलची मुक्तता झाली तरच तुम्हांला हें तोंड दाखवीन. (नमस्कार करून) आलों तर बरंच आहे. नाही तर तुम्हांला माझा शेवटचाच नमस्कार !

बोमगार्टन:—वहिनी, माझ्या हातून कांहीं बोलवत नाहीं यावेळीं. पण येवढं मांगतों कीं, ज्यानं माझे हे प्राण वांचिवले

त्याचे प्राण वांचविण्याकरितां मला माझे प्राण बळी द्यावे लागले तर मला त्याची तमा नाही. येतो तर. (वाल्टरचें व विल्हेल्मचें चुंबन घेऊन) वाल्टर, येतो हां—चला मेलचथेल. एका तासाच्या आंत आपल्याला रोसबर्गच्या किल्ल्याच्या आंत गेलं पाहिजे.

मेलचथेल:—(वाल्टरचें व विल्हेल्मचें चुंबन घेऊन) येतो वहिनी.

हेड०:—या. यशस्वी होऊन या ! (ते जातात.) (वाल्टरास) बाल, कसा नेम मारला दाखीव पाहूं. [वाल्टर विल्हेल्मच्या डोक्यावर तें सफरदळ ठेवून आपल्या चिमुकल्या तिरकमट्याला तीर लावून उडवितो.]

वाल्टर:—अस्सं उडिवलं आई हें वात्रांनीं माझ्या डोक्यावरचं. अन्मग (विल्हेल्मला घट्ट पोटाशीं धरून) मला असं पोटाशीं धरलं. तेव्हां त्यांच्या जवळ असलेला दुसरा तीर खाली पडला. जेसरलनं विचारलं हा दुसरा तीर कशाला घेतला होता? तेव्हां बाबा ह्णाले “ तुझं मुंडकं उडवायला. ” तेव्हां तो रागावला, अन् वात्रांना त्यानं पुन्हा कैद करून धरून नेलं. [इतक्यांत रूडाल्फ व हत्यारबंद शिपाई येतात. व वाल्टरला पाहून एकदम धरून घेऊन जातात.]

हेडविग:—हाय! हाय रे देवा! हा काय आणखी प्रसंग आणला? (एकदम बेशुद्ध होऊन पडते.)

विल्हेल्म:—आई, आई! अथंग काय कलतेस? दादाला कुथं नेला त्या थिपायानीं? अग बोलत कां नाहीस माझ्याशीं?

प्रवेश २ रा.

स्थल—रोसबर्गच्या किल्ल्यावरील प्रदेश.

रूडाल्फ:—आजपर्यंत मी या जेसलरला फितूर होऊन त्याच्या तंत्रानं वांगलों. प्रत्यक्ष आपल्या स्वतःच्या जन्मभूमीशीं—स्वतःच्या देशाशीं—आणि आपल्या देशबांधवाशीं द्रोह करून—त्यांचं वैर संपादून त्यांच्याशीं हरामखोर बनलों; टेल, तुझ्यासारख्या उदारधी देशभक्त तिरंदाजाला कैदी केला, इतकंच नव्हे पण त्यांच्या त्या निरपराधी मुलाला देखील आज इथं हातापायांत बेड्या अडकावून कारण नसतांना घेऊन आलों! पण इथं पाहातो तों भलताच प्रकार! हा मांग—जेसलर—माझ्या परोक्ष माझ्या बायकोची इज्जत ध्यायला बघतो! आजपर्यंत असल्या नीच गोष्टींत मी याला खूष करण्याकरितां याच्या तंत्रानं वांगलों पण हा वेळपर्यंत माझे डोळे उघडले नव्हते. आतां प्रत्यक्ष माझ्यावरच जेव्हां येऊन बेतली तेव्हां कुठं माझे डोळे उघडले! इतके दिवस माझ्या डोक्यांवर धुंदी होती, ती यानं आज आपल्या ह्या नीच वर्तनानं उतरविलीन. आतां मी चांगला खडबडून जागा झालों. यापुढें माझ्या हातून होईल तेवढं मी माझ्या देशबांधवांचं

सहाय्य करीन. पण माझ्या देशवांधवांचा माझ्यावर विश्वास कसा बसणार? अथवा इतकं कशाला? आज रात्री हा रोसवर्ग आणि तो सानेन हे किल्ले सर करण्याचं कटवाल्यांचं ठरलं आहे. तर मी ह्या किल्ल्याचे दरवाजे खुले टाकून कटवाल्यांचं अंशतः कां होईना सहाय्य करितों. त्याचप्रमाणं टेलच्या मुलाची त्या तुरंगातल्या अंधारकोठडीतून सुटका करितों. आणि रोसवर्गवरील सर्व दारूगोळ्याला एकदम आग लावून एकच भडका उडवून देतो. ह्मणजे मग ह्या जेसलरला किल्ला लढवायची हिंमत अथवा अवसान हीं विलकूल राहणार नाहीत. तर आतां किल्ल्याच्या दरवाजाकडेच जावं [जातो.]

प्रवेश ३ रा.

स्थळ—रोसवर्गच्या वाटेवरील कांहीं झोंपड्या.

बुडू०:—हं. जेसलरला ह्याच वाटेनं किल्ल्यावर गेलं पाहिजे. दुसरी वाटच नाही त्याला. 'दुसऱ्या तिरानं तुझं मुंडकं उडिवणार होतों' असं ह्मटल्याबरोबर तो क्रोधानं खवळून जाऊन त्याच्या सर्वांगाची एकदम आगडोंब होऊन गेली, व त्या आवेशासरशीं त्यानं मला जखडून टाकून कैदी करून आपल्या होडीत टाकिल्ले. पण परमेश्वरानं जेव्हां खाडीतच ल्याटा उसळून होडी व तिच्या बरोबर न्यांतली सगळी मंडळी-बुडवण्याची वेळ

आणलीन; व तीर मारण्यांत ज्याप्रमाणें मी पटाईत आहे त्याचप्रमाणं वल्हं मारण्यांतही मी पटाईत आहे असं जेव्हां त्याच्या नाखव्यांनीं जेसलरला सांगितलं तेव्हां त्यानें मला जीवदान देऊं करून होडी किनाऱ्याला लावण्याकरितां माझ्या बेड्या तोडून मला खुलं केलं. मी किनाऱ्याजवळील एका खडकाजवळ होडी येतांच आपला तिरकमठा व भाता पटकर उचलून त्या खडकावर एकदम उडी टाकली व ती होडी त्या खडकाच्या नेटानें पुनः खाडीत रेंटून देऊन मी त्या हरामखोराच्या तावडीतून निसटलों. माझ्या मागून जेसलर व त्याचे लोकही किनाऱ्याला लागल्याचे मी पाहिले. मला पकडण्याकरतां त्याची कोण ओरड चालली होती. ओरड ह्मणावं हवा तेवढा ओरड! तुझी हाक थेट स्वर्गापर्यंत ऐकू जाईल अशी व्यवस्था करतो आतां! ज्या मुग्ध तिरकमठ्यानं माझ्या मुलाच्या डोक्यावरील सफरदळ उडवायला मला सहाय्य केलं तो माझा हां तिरकमठा ह्या हरामखोर आणि जुलमी जेसलरच्या काळजाचा ठाव काढण्याकरितां माझ्या या तिराला खास सहाय्य करील! हा जर नेम चुकला तर पुनः हा तिरकमठा हातीं नाही धरणार नी! हीच माझी प्रतिज्ञा! ह्याच्या टोपीला सलाम केला पाहिजे सगळ्यांनीं ह्मणजे कोण जुलूम आणि बळजबरी ही! अशानें कधी

राजभक्ति जडत असते काय? राजभक्तीचं जनन दया, प्रेम व प्रजावात्सल्य यांत होत असतं. हें जुलूमी, स्वच्छंदी व अधिकारमदाची धुंदी चढून अंध झालेल्या अधिकऱ्यांना कसं समजणार? ज्या वेळेला त्या दुष्टानं मला कैद करवून जबरदस्तीनं मला आपल्या होडींत टाकलान त्याच वेळेला माझ्या अंतरंगांत असणाऱ्या सर्वव्यापी परमेश्वरापुढें मीं प्रतिज्ञा केली आहे— भयंकर शपथ घेऊन घोर प्रतिज्ञा केली आहे— कीं यापुढें पहिल्यांदां जो तीर टाकायचा तो ह्या हरामखोर जेसलरच्या काळजाचा ठाव घेण्याकरितां टाकायचा! माझ्या तिरानीं आजपर्यंत मोठमोठ्या शिकारी केल्या पण आजची शिकार सगळ्यांत मोठी समजतो मी. अशी शिकार फार थोड्यांच्या वांट्याला येते. मेलचथलच्या बापाचे ह्या हरामखोरानें अगदीं निष्कारण डोळे काढिवलेन त्या-बद्दल मला सूड घ्यावयाचा आहे. तेव्हां पहिल्या तिरानं त्या अधमाला आंधळा करीन आणि दुसऱ्या तिरानं त्याच्या छातीचा ठाव घेईन हीच प्रतिज्ञा! मेलचथेल, बोमगार्टन आदिकरून कटवाले रोसबर्ग किल्ला आजच्या रात्रीं सर करण्याच्या तयारींत असतील. तों अगोदरच ह्या अधमाला इथल्याइथंच रक्तस्नान घातलं म्हणजे किल्लावरील अधिकऱ्यांचं सर्व अवसान गडबडून त्यांचं धावं दणाणून जाईल! (कांहीं ऐकून) ही कसली वरं

गडबड ऐकूं येत आहे? या कड्यावरूनच आपण पाहूं ती. (नीट टेहेळत उभा राहतो.)

[जेसलर घोड्यावर बसून येत आहे. पुढें एक मोतदार लोकांस दूर होण्याविषयीं इशारत देत आहे.]

मोतदार:—बाजू—बाजू—बाजू. चला—हटा. सुभेदार साहेब घोड्यावर बसून दौडत येताहेत.

आर्मगार्ड:—(आपल्या दोन तीन लहान लहान मुलांस घेऊन पुढें येते व अगदीं रस्त्यावर रस्ता अडवून उभी राहते. इतक्यांत जेसलर येतो त्यास) सुभेदार-साहेब, या दोन दुबळ्या दासींवर दया करा.

जेसलर:—अरे ही वाट अडवून कां उभी अशी. तिला दूर व्हायला सांगा?

आर्मगार्ड:—सुभेदारसाहेब, राजवाड्या-पार्शीं मी दहा वेळ आलें पण माझी दाद लागेना. माझ्या नवऱ्याला आज सहा महिने झाले तुरुंगात टाकल्याला, आणि तेंही कांहीं अपराध नसतांना. मी बायको माणूस—कसं करावं. हें पोट कसं जाळावं अन् ह्या माझ्या छवकड्यांच्या—ह्या माझ्या एक नव्हे—दोन नव्हे—तीन पोटच्या गोळ्यांचं कसं संरक्षण करायचं? तुझीच सांगा. तुझीच जर नाहीं दया केलीत तर मग कोण करणार? ह्या पोरक्या पोरकाडे पाहून तरी दया करा—

जेसलरः—कोण तूं? नांव काय तुझं?
तुझा नवरा कसला धंदा करीत होता?

आर्मगार्डः—मी एका गरीब मनुष्याची
स्त्री आहे. माझ्या नवऱ्याचा धंदा ह्मणजे
ज्या ठिकाणी शेळ्या दिखील जायला
भितात अशा अवघड कडे पाहाडांतून
कोणाची मालकी नाही असं गवत काढून
आणून ते विकून त्यावर आमचीं सर्वांचीं
पोटं भरण्याचा.

जेस०ः—मग त्याला कैदेंत कां घातलं ?

आर्म०ः—धनी साहेबांच्या शिपायांनीं
पैसे न देतां माझ्या घरधन्यानं आणलेलं
गवत दोनतीनदां जबरदस्तीनं काढून घेतलं
त्यामुळं निकरावर येऊन शिपायांची अन्
त्याची एकदां कांहीं बोलाचाली झाली.
तेवढ्यावरून सरकारी राखून ठेवलेल्या
जंगलांतून गवत कापून आणल्याच्या आक-
सानं माझ्या घरधन्यावर आळ घेऊन,
त्याच्यावर खटला करून त्याला तुरुंगांत
पाठिवला.

जेस०ः—माझ्या शिपायांनीं ?

आर्म०ः—होय सरकार.

जेस०ः—उद्यां सकाळीं ह्या किल्ल्याच्या
बुरुजाजवळ येऊन त्रैस आपली फिर्याद
घेऊन. ह्मणजे तिथे तुझ्या अर्जाचा विचार
होईल. अर्ज करायची जागा ही नव्हे!

आर्म०ः—सुभेदार साहेब, माझ्या घर-
धन्याला सोडून माझा इनमाफ केल्या-

शिवाय मी कांहीं इथून हालायची नाही
आज. आज ६ महिने झाले. फुकट तुरुं-
गांत रखडावं लागत आहे त्याला; अन
तुमच्याकडून अजून न्याय होत नाही.

जेसलरः—तुला सांगितलंना एकदां कीं
उद्यां किल्ल्याच्या बुरुजापार्शीं आपला
अर्ज घेऊन ये ह्मणून—मग आतां कां
इथे उभी? हो दूर. दूर हो.

आर्मगार्डः—सुभेदारसाहेब, मला न्याय
मिळाल्याशिवाय मी इथून हालणार नाही.
आज तुम्हीं मूर्तिमंत न्यायाधिश इथं
चालून आला असतां उद्यां त्या किल्ल्याच्या
बुरुजाकडे कशाला येऊं मी आणवी ?
इथंच न्याय होऊंदे माझा—

जेस०ः—अरे, तिला हाकलून घारे
तिथून—लोचट जात नाहीतर—

आर्मगार्डः—लोचट ह्मणा कीं कांहीं
ह्मणा. सुभेदारसाहेबांनीं न्याय केल्याशिवाय
हालणार नाही मी इथून. सुभेदारसाहेब,
कपाळाला आठ्या घाला, नाही तर डोळे
लाल करून ते माझ्यावर हवे तितके वटारा,
माझा न्याय केल्याशिवाय मी तुमच्या
घोड्याला इथून हालूं नाही देणार. (लगाम
धरते) माझा न्याय करा अन् माझा दुवा
ध्या. माझ्या पोटांत पडलेल्या आगीच्या
भडक्यामुळें मला आतां धीर नाही
निघत. मग तुमच्या आठ्यांना आणि
वटारलेल्या डोळ्यांना भिऊन काय करूं ?
ह्या माझ्या पोरांच्याकडे पहा—अन्न न

मिळाल्यामुळं त्यांच्या हातापायाच्या कशा काड्या झाल्या आहेत अगदीं. (तिला मोतदार दूर करूं लागतो ती ऐकत नाहीं.)

जेस० :—मुकाट्यानं दूर हो नाहीं तर आर्मी आपला घोडा बेलाशक तुझ्या अंगावर घालूं—

आर्म० :—घाला, बेलाशक घाला आमच्या अंगावर. [आपल्या मुलांना घोड्याचे पुढे निजवून आपणही जमिनीवर पडते] महाराज, घाला आतां आपला घोडा आमच्या अंगावर. खुशाल घाला. आणि आपल्या घोड्याच्या टापाखालीं मला अन् माझ्या पोरांना चिरडून टाकून आम्हांला मातीला मिळवून द्या. ह्मणजे या-पुढं हीं पोटां जाळण्याकरितां कष्ट्य करा-यला नको अन् ती जन्माची दगदगही नको!

जेस० :—अरे, ही खुळी विली आहे कीं काय ?

मोतदार :—छे: सरकार.

जेस० :—तर तिला ओढून काढ तिथून.

मोतदार :—(तिला लाथ देऊन ओढून काढूं लागले) कां उठतेस कीं नाहीं इथून ?

आर्मगार्ड :—मी हलणार नाहीं इथून. तुडवून टाका मला. आजपर्यंत आम्हां सगळ्यांना तुम्ही असंच तुडवीत आलात.

आतांही मला तुडवून टाका—मी बायको-माणूस पडलें ह्मणून तुमच्याकडून असा न्याय मागतें.—मी जर पुरुष असतें तर असं मातीत धूळ खात पडून 'न्याय करा' ह्मणून तुम्हांला गयावया केलं नसतं. माझा न्याय करून घ्यायला मग मीं कांहीं निराळाच तोडगा काढला असता. पण काय करूं! मी बायको पडलें—

जेस० :—अरे बघता काय ? सगळेजण हिला अन् हिच्या ह्या पोरांना ओढून काढा बेलाशक माझ्या रस्त्यांतून. वाट कसली बघता ? [मोतदार तिला ओढूं पाहतात, ती उठत नाहीं. तें पाहून ते तिच्या पोरांना उचलूं पाहतात. ती त्यांचे हात धरते. इतक्यांत सूं सूं करून एक तीर येऊन जेसलरचा डोळा फुटतो. व दुसरा तीर येऊन त्याच्या छातींत लागतो.] अरे, दगा ! दगा !! हे तीर कोणीकडून आले ? खास, हे त्या टेलचेच तीर. एरवीं ह्यावेळीं आणि हे असे नेमके कसे येऊन बसणार ? होडी खडकाला लावून तो ज्यावेळेस निसटून गेला त्या वेळेला त्यानं जी प्रतिज्ञा केलीन तीच त्यानं खरी केलीन ! (मोत-दारास) अरे घरा मला— घोड्यावर बसायचं अवधान नाहीं उरलं मला आतां-थोडं पाणी द्या. [त्याला खालीं उतर-वितात.]

बुइ० :—(कड्यावरून आरोळी ठोकून)

ए नराधमा, हे दोन्ही तीर ह्या तिरंदाज टेलचे आहेत, समजलास? तुडीव, तुडीव आतां त्या बाईला आणि तिच्या पोरांना कसा तुडवितोस तें पाहूं? मेलचथेलच्या बापाचे तूं डोळे काढविलेस त्याबद्दल पहिल्या तिरानं तुझा डोळा फोडला— आणि दुसरा तीर तुझ्या छातींत मारून इथल्या पाहाडी लोकांच्या दुःखाचं सगळं शल्य काढून टाकलं. आतां सुखानं मर.

जेस०:—(शिपायास) अरे, त्या मेलचथेलचा आंघळा बाप ह्याच वाडींत आहे. त्याला कैद करून किल्ल्यावर घेऊन चला. अन् मार्चीवरच्या मेणेवाल्यांना बोलावून मेण्यांत घालून मला किल्ल्यावर घेऊन चला— पण अगोदर पाणी द्या मला थोडं— [ते त्यास पाणी देतात. काहीं शिपाई मेलचथेलच्या बापास कैद करून आणतात, व काहीं मेणा घेऊन येतात.]

जेस०:—(आपल्याशीं) किल्ल्यावर पांचल्याबरोबर ह्या सगळ्या झोपड्यांना आग लावून देतो अगोदर. इथून एकदोन मैलांवर टेलचं झोपडं आहे. त्याच्या बायकापोरांना धरून आणून त्यांचे हाल हाल करून ठार मारतो त्यांना. अन् मग पाहतां टेल माझ्या हातांतून कसा जातो तें! चला आटपा लोकर उशीर कां आतां!

[सवे जातात.]

प्रवेश ४ था.

स्थळ—रोसवर्ग किल्ल्यावरील प्रदेश.
(कटवाले हत्यारबंद प्रवेश करितात.)

किल्लेदार:—(कटवाल्यांस) मुकाट्यानें आलांत तसे निघून जा नाहीतर इथल्या इथं तुमचे मुडदे पडतील.

मेलचथेल:—तो जेसलर कुठं आहे तें सांग अगोदर. त्यानं आमचा बांका तिरंदाज—बुड्ल्यम टेल—ह्याला पकडून कैद करून आणलं आहेन. त्या दोघांना दाखीव अगोदर, नाहीतर आमचे मुडदे पाडण्याच्या अगोदर ह्या किल्ल्यावरच जागच्याजागीच तुमचीं सर्वांची थडगीं करून सोडूं!

किल्लेदार:—जेसलर राजवाड्यांत आहेत आणि टेलला कैदी करून तुरुंगांत टाकला आहे अजून. आणि ज्याच्या डोक्यावर सफरदळ ठेवून टेलकडून तिरंदाजी करिवली त्या त्याच्या पोराला मात्र आम्हीं 'इतक्यांत इथ कैद करून आणला आहे. हा पहा तो—(हातापायांत शृंखळा घातलेला, व जवळ एक नागवी तरवार घेऊन शिपाई उभा आहे असा त्यास दाखवितात) नुसती इशारत देण्याचा अवकाश—तुम्ही इथं जर दंगा केलात तर— त्याच्या मानेवर ही तरवार पडलीच ह्मणून समजा. आणि तिकडं टेलचीही तीच अवस्था होईल! नाहीतर मुकाट्यानं चालते व्हा इथून—

[टेल एकदम आवेशानं येतो.]

बुइ०:—चोरा, हरामखोर नाहीतर ! हा पहा तुमचा बाप इथं जिवंत आहे ! त्या जेसलरचा एका तीरानं डोळा फोडून दुसरा तीर त्याच्या काळजांत खुपसून ठेवला आहे. तो काढा अगोदर—आणि त्यांतून तो वांचला तर करा मग अशा बलगाना. त्यानं माचीवरील झोंपड्यापासून इथवर येईपर्यंतच तडफडून प्राण टाकले असतील — जा शोध करा अगोदर नीट. (तिरकमठा उचलतो व तीर काढूं लागतो.)

किल्लेदार:—तिरकमठ्यावर तूं तीर चढविलास कीं, तुझ्या पोराचं मुंडक उडि-वलंच ह्मणून समज.

बुइ०:—(गोंधळून) व्हर्नर, मेलचथेल ! वाल्टरला केव्हां यांनीं कैद करून आणलं ?

व्हर्नर:—आह्मी तरी त्याला आतांच पाहतां. त्याला केव्हां कैद केलं तें आह्मांला नाहीं ठाऊक.

मेलचथे०:—आह्मी इकडे निघून येई-पर्यंत तरी तो खास घरीं होता. त्याचा अन् त्याच्या आईचा निरोप घेऊन तुझी सुटका करून जेसलरवर सूड उगिवण्या-करितां आह्मीं आलों, व तट चढून जों इथें येतो तों त्याला आह्मीं अशा स्थितींत पाहिला.

बुइ०:—(ओंठ चावून) ठीक आहे. ही वेळ आपला मुलगा आणि बायको यांच्या जिवाकडे पाहण्याची नव्हे ! मला

ह्यावेळीं माझ्या देशाशिवाय कांहीं दिसत नाहीं. ती पहा माझी मायभूमि—या नरा-धमांच्या लासानं गांजून जाऊन मला हांका मारीत आहे ! आपल्या पोरांच्या हातापायांत बेड्या ठोकून—त्यांचे हाल हाल करून त्यांना ज्या तुरुंगांत टाकलं आहे तिकडे जा ह्मणून मला सांगत आहे. ज्या माझ्या देशबंधूंच्या बायका ह्या नरा-धमाच्या कामाशीला बळी पडल्या त्या जेसलरवर “ सूड घे सूड घे ” ह्मणून एकसारख्या माझ्या कानाशीं ओरडत आहेत ! ती देवी स्वतंत्रता हे हरामखोर आपल्या नरडीला नखं लावून आपले प्राण घेत आहेत ह्मणून अजून नामर्दासारख्या बांगड्या घालून स्वस्थकसा बसलास ह्मणून माझे हात भात्याकडे ओढून नेत आहे ! आणि हीं मुकीं जनावरं आपल्या हंवर-ण्यांनीं आपली दाणावैरण हरण कर-णाऱ्या मांगावर सूड उगिवण्याविषयीं अंतःकरण विदारण करून टाकणाऱ्या आपल्या मूक कंठरवांनीं सुचवीत आहेत ! यावेळीं हा माझा मुलगा हें मी जाणत नाहीं. [तिरकमठ्याला तीर लावतो, तों तिकडे किल्लेदार वाल्टरला ठार करण्याची इशारत करितो.]

रुडाल्फ:—(शिपायाच्या हातावर वार करून) हरामखोर, त्या निरापराधी मुलावर वार करून तुला काय मिळणार ? ते तुझे बाप आले आहेत त्यांच्याशीं लढ ना अगोदर.

किलेदारः—इथल्या इथंच फितवा!
आणि तो रूडाल्फकडून!

बुइ०ः—(किलेदारास तीर मारतो व किलेदार विव्हळ होऊन पडतो व इतर शिपाई पळून जातात.) भोग आपल्या दंडेलीचं प्रायश्चित्त! व्हर्नर, त्या शिपायाचा हात तोडून वाल्टरचे प्राण वांचविणारा हा कोण?

व्हर्नरः—तो तर रूडाल्फ दिसतो.

बुइ०ः—(आश्चर्यानें) रूडाल्फ! तो तर जेसलरला फितूर होऊन आमचा कट्टा शत्रु बनून राहिला आहे. आणि हें असं कसं?

व्ह०ः—काय असेल तें असो. (रूडाल्फ वाल्टरच्या बेड्या काढून त्यास घेऊन जातो.)

बुइ०ः—काहीं असो. चला शत्रूवर एकदम तुटून पडून त्यांची कत्तल करूं. [सर्व त्वेषानें चालून जातात. शत्रू पळून जातात व टेल् बादशाही निशाण खाली पाडून त्याचे फाडून तुकडे करतो व त्या निशाणाचे काठीवर एक तिरकमठा चढवून तें उभारतो.] इतक्यांत दारूगोळ्यास सरबत्ती होऊन किल्ल्याच्या बुरुजाची बाजू दांसळते.] अरे, पण हा भडका कसला? शत्रूनीं आपल्या दारूगोळ्याला आग लावून दिली वाटतं.

[इतक्यांत रूडाल्फ वाल्टरला घेऊन येतो व टेलच्या म्वाधीन वाल्टरला करतो.]

रूडाल्फः—टेल, मेलचथेल, व्हर्नर, बोमगार्टन मी तुमचा सर्वस्वी अपराधी आहे. आजपर्यंत तुमच्या सर्वांशीं हरामखोरपणा करून मी आपल्या देशाशीं आणि आपल्या देश बांधवांशीं द्रोह केला त्याचा मला आतां पुरा पश्चाताप होत आहे. ह्या जेसलरनं खुद्द माझ्या बायकोची इज्जत घेण्याचा जेव्हां प्रयत्न केल्याचें मला कळलं तेव्हां माझे डोळे उघडले! इतका वेळ मी धुंदीत होतो. तेव्हां मला सर्वजण क्षमा करा, अन् आपल्या घरांत घ्या. (पुन्हा भडका होऊन आवाज होतो.)

बुइ०ः—हा पुन्हा आवाज! कसला हा?

रूडा०ः—भिण्याचं कारण नाही. जेसलरच्या दारूगोळ्याला बत्ती लावून मग वाल्टरला घेऊन इकडं आलों मी. (इतक्यांत वाल्टर फर्स्ट लोकांसहीत येतो.)

बुइ०ः—हे कोणाचे लोक?

रूडाल्फः—किल्ल्याचा दरवाजा मी सपशेल उघडा टाकून आलों. तिथून आपलेच लोक वर येताहेत. भिण्याचं कारण नाही.

बुइ०ः—तर रूडाल्फ, हात दे तुझा. तुझीं मागील दुष्कृत्यें आह्मीं सर्वजण विसरून गेलों. चल तर आतां जेसलरच्या वाड्याकडे जाऊं.

रूडाल्फः—चला. या माझ्या मागोमाग.

बुइ०ः—वाल्टर फर्स्ट, सगळे लोक आले आपले किल्ल्यावर?

वाल्टर फर्स्ट:-होय.

बुइ०:-किल्ल्याच्या तटावरील बुरुजावर आपले लोक वाटून द्या, आणि जे जे आस्ट्रियन अधिकारी सांपडतील त्या सर्वांना कैद करा. बोमगार्टन, तुझी सगळीं नाकीं आपल्या ताब्यांत घ्या आणि जे आस्ट्रियन शिपाई अथवा अधिकारी तुझाला अडथळा करतील त्यांचेवर तरवारी चालवा अथवा त्यांना कैद करा. दरम्यान आझीं राजवाड्यापर्यंत जाऊन येतो. [सर्व जयघोष करित जातात.]

[राजवाडा घेरून टेल्ल वगैरे आंत शिरतात.]

जेसलर:- (विव्हाळत पडला आहे.) अरे असें पळून कां जातां ? त्या टेल्ल्या घेरून आणा कोणी तरी ! आणि त्याच्या देखत त्या ह्याताच्याला ठार करा !

बुइ०:- (पुढें होऊन) हा बघ टेल्ल तुझ्यापुढें उभा आहे.

मेलचथेल:- (पुढें होऊन) अरे बाबा कसें इथं ? यांना इथं ह्यानं हातपाय बांधून टाकलं आहे ! बाबा, तुझाला कोणी आणलं इथं ?

ह्यातारा:-जेसलरच्या सांगण्यावरून त्याच्या लोकांनीं मला इथं बांधून आणलं हें इतक्यांत. आणि माझ्याबरोबर टेल्ल्या बायकोला अन् धाकट्या मुलालाही आणलं आहे कैद करून. वाल्टरला कैद करून नेल्यामुळें आणखी कांहीं तरी भयं-

कर प्रसंग ओढवेल ह्मणून तिला घेऊन आमच्या झोंपड्यांत आलों. वहिनी व विल्हेल्म कुठें आहेत ?

मेलच०:-अस्सं !

बुइ०:-मी कड्यावरून त्या जेसलरला तीर मारून त्याचा डोळा फोडला त्याचा ह्यानं हा सूड उगिवलान ! मेलचथेल, विल्हेल्म आणि ती कुठें आहे पहा अगोदर.

ह्यातारा:-त्या शेजारच्या खोलींत ठेवलं आहे त्यांना.

मेलचथेल:- (त्यांस आणून) या, अशी या.

वाल्टर:-आईस व विल्हेल्मला भेटतो. इतक्यांत मेलचथेल (पुढें होऊन जेसलरचा दुसरा डोळा फोडतो व त्याचें रक्त आपल्या हातरुमालानें बापाच्या डोळ्यास लावतो.) बाबा, हें त्या जेसलरच्या डोळ्याचं रक्त लावतों मी तुमच्या डोळ्यांनां.

रुडाल्फ:-सुभेदार साहेब, माझ्या बायकोची अन्न घेण्याचा प्रयत्न केला व त्याचं हें वक्षीस ! (त्याचे छातींत तरवार भोंसकतो.)

जेस०:- (बेशुद्धीत) अरे ! हा त्या तिरंदाजाचा तीर आणखी कुठून आला ?

विल्हेल्म:- (टेल्ल्या भेटतो.) बाबा, तुझी मला थोडून कुथं गेला होता इतका वेळ ? दादा माझ्या दोकीवर थपरदल

ठेवून आपल्या तिलानं पालवीत होता. इतक्यांत थिपाई आले अन् त्यांनीं दादाला धळून नेलं अन् मग आई अन् मी वात्रा-कले गेलों तो तिथून त्यांना अन् आह्माला धळून आनलं !

बुडू०:—अस्सं ! एकंदरीत वाल्टरनें तुझ्या डोकीवर सफरदल ठेवून त्याच्या-वर निशाण मारण्याला सुरुवात केली तर.

मेलच०—तुझ्यापेक्षांही तो सवाई तिरंदाज होईल !

[जेसलरास घोर लागतो व तो प्राण टाकतो.]

बुडू०:—हा तर आटपलाच, [इतक्यांत स्टॉफेचर येतो.] कोण स्टॉफेचर ? अगदीं वेळेवर आलांत. आपल्यासारख्याच्या आश्रयानं आज हें निर्विघ्नपणें पार पडलं. आतां पुढची व्यवस्था लावणें आपल्याकडे.

या पहाडी तिरंदाज लोकांनीं आपला देश या जुलमी सुभेदाराच्या तावडींतून सोडविण्याकरितां जें आज आपलं रक्त वेचलं आहे, आणि आपल्या प्राणाचे बळी दिले आहेत तिकडे योग्य लक्ष्य देऊन त्यांना यापुढें सुखानं आणि आनंदानं राहतां

येईल अशी व्यवस्था करणं आपल्याकडे आहे. इथल्या सगळ्या आस्ट्रियन लोकांनीं ४८ तासांत आमचा देश मुकाट्यानं सोडून जावं नाहींतर त्यांचीं कत्तल केली जाईल ह्मणून सर्वत्र द्वाही फिरवून त्यांना कळवावं ज्या देशांत खरे, दिलदार, कडवे आणि बाणेदार वीरपुत्र निपजतात त्या देशाला परकीय राष्ट्रांच्या जुलमी, शिरजोर, आणि अधिकार मदानं धुंद झालेल्या राजपुरुषाकडून आपलें गतस्वातंत्र्य झगडून-दोन हात करून-सहज संपादितां येतें. व दास्यत्व आणि गुलामगिरी यांचा अंतही सहज करितां येतो. [“ स्वतंत्रता-देवीचा विजय ” ह्मणून सर्व एकच जयघोष करितात.]

स्टॉफेचर:—टेल, तुमच्यासारखे निस्पृही, बाणेदार व कट्टे देशभक्त लोक जर नसते तर हा आजचा सुदिन खचित उगवला नसता. (लोकांस) तर हे देशबंधूहो, टेलच्या नांवानें पुन्हा एकदां जयघोष करा !

[“ स्वतंत्रतादेवी व टेल यांचा विजय ” ह्मणून सर्व एकच जयघोष करितात.]

(पडदा पडतो.)

वर्ष २ रें.

यांत येणारे विषय.

१. पौराणिक-भारतामृत. (वनपर्वादि)
२. कादंबऱ्या-गुप्त पोलिसाचें चातुर्य.
(भाग दुसरा.)
३. ऐतिहासिक नाटक-राजाराम आणि
(ताराऊ.)
४. ऐतिहासिक नाट्य प्रसंग-बुइल्यम्
(टेल् अथवा स्विट्च्छलंडचा बांका
तिरंदाज.) स्वतंत्र पुस्तक. ॥
५. चरित्रे-थोर पुरुषांची.
६. गॉसिपिंग क्लबची व्याख्यानमाला-
(हास्यरसप्रधा.)
७. ग्रंथपरीक्षण.
८. काव्य-गुच्छ.
९. इतिहास-सारिकाशतक-रा० रा०
वि. का. राजवाडे, बी. ए.
यांजकडून.

१ ल्या वर्षांत आलेले विषय

- (१) आदिपर्व व सभापर्व-स्वतंत्र
(पृष्ठे २६४ किं. रु.)
- (२) गुप्त पोलिसाचें चातुर्य-
नंबर ११३-स्वतंत्र
भाग १ ला. (पृष्ठे
किंमत रु. १.)
- (३) राजाराम आणि ताराऊ-
सिक नाटक. (अपूर्ण)
- (४) दोन रजपूत कन्या,
अथवा बापाचा सूड
अणि सत्वसंरक्षण. } स्वतंत्र
पन्हाळगडचा किल्ले-
दार, [हे दोन ऐति- } किं. ४
हासिक नाट्य-प्रसंग] } (पृष्ठे
- (५) काव्य-गुच्छ.
- (६) कोरिओलेनसचें चरित्र-(

पत्ता. बळवंत त्र्यंबक द्रवीड
संपादक ' विद्यावि-
परांजपे यांचा वाटा, नंबर ८१९
पेट, पुणे ।